

Welbevinden en cultuureducatie

Onderdeel van het MIND-CARE project

Cudi Gölpinar & Carlijn Waaijer
m.m.v. Karin Hoogeveen

Behoeften voor de training en toolbox

Een veldverkenning onder
kunstprofessionals en
jongeren

4 september 2025

Welbevinden en cultuureducatie

Onderdeel van het MIND-CARE project

Een veldverkenning onder kunstprofessionals en jongeren

Inhoudsopgave

Inleiding	4
Aanleiding en achtergrond	4
Onderzoeksopzet	4
Leeswijzer	5
Terminologie	5
1. Verkennende literatuurinventarisatie	6
Sociaal-emotionele problematiek bij jongeren in Nederland	6
De kracht van kunst en cultuur bij sociaal-emotionele ontwikkeling	6
Huidig scholingsaanbod voor kunstprofessionals in het kader van sociaal-emotionele ontwikkeling	7
Conclusie	8
2. Valideringsgesprekken	9
Overkoepelende blik op het ontwikkelen van de toolbox en training	9
Bekwaamheid van professionals in het ondersteunen van welzijn en welbevinden	9
Concrete behoeften en relevante thema's voor de toolbox of training	11
3. Vragenlijst professionals	13
Respons en achtergrond	13
Signaleren en herkennen van sociaal-emotionele problematiek	14
Signaleren, duiden en handelen	16
Samenwerking met andere professionals	18
Inzet van kunst en cultuur en de eigen discipline	20
Toolbox en training	22
4. Vragenlijst jongeren	25
Respons en achtergrond	25
Overkoepelende bevindingen	25
Conclusie	26
Bronnen	29
Bijlage A: Vragenlijst professionals	31
Bijlage B: Vragenlijst jongeren	38
Bijlage C: Open antwoorden	43
Colofon	49

Inleiding

Aanleiding en achtergrond

Op initiatief van de Bundesvereinigung Kulturelle Kinder- und Jugendbildung (BKJ - Duitsland) hebben BKJ en LKCA succesvol een Europese subsidie verworven in het kader van het programma CERV-2024-CHILD (Rights of the child and children's participation). Daarmee is het project MIND-CARE van start gegaan met als doel het verbeteren van het sociaal-emotioneel welbevinden van jongeren van 14 tot 17 jaar binnen de context van kunsteducatie (binnen- en buitenschools). De concrete eindproducten van MIND-CARE zijn:

1. Een training waarmee kunstprofessionals de signalen die wijzen op sociaal-emotionele problemen bij jongeren beter kunnen herkennen en duiden.
2. Een toolbox voor kunstprofessionals om jongeren te ondersteunen in de kunsteducatieve context. De instrumenten in de toolbox zijn gericht op het herkennen van problematiek en het daarin de juiste houding bepalen en bevat een set van (lichte) interventies vanuit cultuureducatie.

Om de training en toolbox goed aan te laten sluiten op ervaringen, wensen en behoeften vanuit de praktijk, is een inventariserend onderzoek uitgevoerd onder kunstprofessionals en jongeren in Nederland en in Duitsland. De resultaten van het Nederlandse deel van dit onderzoek worden in deze rapportage gepresenteerd.

Onderzoeksopzet

Het onderzoek had tot doel:

- Het in kaart brengen welke vormen van (licht) sociaal-emotionele problematiek er bij jeugdigen in een cultuureducatieve setting aangetroffen worden
- Het in kaart brengen welke behoeften er zijn aan ondersteuning op sociaal-emotioneel gebied in relatie tot cultuureducatie bij jeugdigen en bij kunstvakprofessionals
- Het aanreiken van aandachtsgebieden en bouwstenen voor de te ontwikkelen training en de bijbehorende toolbox. Deze zullen gericht zijn op het herkennen van problematiek, daarin de juiste houding bepalen en een set van (lichte) interventies vanuit cultuureducatie.

Bij de start van het onderzoek is een literatuurinventarisatie uitgevoerd om te achterhalen wat er al bekend is over sociaal-emotionele problematiek bij jongeren in relatie tot cultuureducatie. En om te inventariseren welke instrumenten professionals al tot hun beschikking hebben. Op basis van deze bevindingen en in afstemming met LKCA is een concept vragenlijst opgesteld. Deze is met vijf kunstprofessionals, zowel binnen- als buitenschools, besproken in 'valideringsgesprekken'. Doel hiervan was de vragenlijst zo goed mogelijk aan te laten sluiten bij de beroepspraktijk. In de gesprekken was aandacht voor wat kunstprofessionals tegenkomen in hun werk met jongeren, hoe zij sociaal-emotionele uitdagingen aanpakken en waar zij binnen een scholing of toolbox behoefte aan zouden hebben. Ook is expliciet gevraagd wat zij van de geformuleerde vragen vonden. De vragenlijst is vervolgens aangepast op basis van de feedback en uitgezet via verschillende kanalen om een breed publiek te bereiken. Na een maand zijn de resultaten geanalyseerd en beschreven in de voorliggende rapportage.

Voor het onderzoek onder jongeren had BKJ een vragenlijst ontwikkeld en daarvoor jongeren geïnterviewd. Deze vragenlijst is vertaald naar het Nederlands en na afstemming met jongeren aangepast zodat deze voor hen begrijpelijk is. Deze vragenlijst is uitgezet via de professionals die de voor de andere vragenlijst werden benaderd. De respons op deze vragenlijst was laag. Daarom is in deze rapportage slechts een beknopte weergave van de gegeven antwoorden opgenomen.

Leeswijzer

In deze rapportage presenteren we de bevindingen van het oriënterend onderzoek naar de behoeften van kunstprofessionals en – in bescheiden mate – naar de ervaringen van jongeren. In het eerste hoofdstuk worden de resultaten van de literatuurinventarisatie beschreven. Vervolgens bevat Hoofdstuk 2 een samenvatting van de valideringsgesprekken. Hoofdstuk 3 beschrijft de uitkomsten van de vragenlijst onder kunstprofessionals en het vierde hoofdstuk gaat in op de resultaten die betrekking hebben op de jongeren. Tot slot volgt een conclusie met daarin de belangrijkste aandachtspunten en bouwstenen voor de toolbox en/of training die uit dit onderzoek voortkomen. In de bijlagen zijn de Nederlandstalige versies van de vragenlijst voor de professionals (A) en voor de jongeren (B) te vinden. Bijlage C bevat de open antwoorden van enkele relevante vragen (in de tekst wordt aangegeven om welke vragen dit gaat).

Terminologie

Het rapport gaat in op een aantal kernconcepten die we hieronder toelichten ter verduidelijking.

Ten eerste kunnen kunstprofessionals verschillende vormen van een opleiding hebben gevolgd:

- **Erkende opleidingen**¹: Erkende opleidingen gericht op het behalen van een door de overheid erkend diploma en georganiseerd door een formele onderwijsinstelling.
- **Niet-erkende opleidingen**: opleidingen die niet tot een door de overheid erkend diploma leiden, meestal korter, zoals trainingen en cursussen.
- Daarnaast zijn er mensen die informeel leren: alles wat iemand doelbewust en op eigen initiatief leert.

Een ander belangrijk onderscheid gaat over de sector waarbinnen cultuureducatie plaatsvindt:

- **Formele sector**: de kunst- en cultuureducatie die in het onderwijs (binnen- of buitenschools) plaatsvindt.
- **Non-formele sector**: de kunst- en cultuureducatie die plaatsvindt tijdens georganiseerde activiteiten in de vrije tijd.
- **Informele sector**: de kunst- en cultuureducatie die in het dagelijks leven, zonder organisatie, plaatsvindt.

¹ We baseren ons binnen deze definitie op: [Definities](#) | [Publicatie](#) | [OCW in cijfers](#)

1. Verkennende literatuurinventarisatie

In de afgelopen jaren is steeds duidelijker geworden dat kunst- en cultuureducatie waardevol zijn voor de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen en jongeren. In dit hoofdstuk worden de belangrijkste inzichten uit nationale en internationale literatuur over de rol van kunst- en cultuureducatie bij het omgaan met sociaal-emotionele uitdagingen gepresenteerd. Er wordt ingegaan op werkzame principes, de mogelijke impact op kinderen en jongeren, de betekenis voor professionals en aandachtspunten voor een effectieve aanpak.

Sociaal-emotionele problematiek bij jongeren in Nederland

Sociaal-emotionele ontwikkeling gaat over het leren omgaan met de eigen emoties, het omgaan met anderen en het leren verplaatsen in anderen. Daarbij spelen eigen verwachtingen, maar ook verwachtingen vanuit de omgeving een grote rol. Een belangrijk onderdeel van sociaal-emotionele ontwikkeling, vooral voor jongeren, is het ontwikkelen van een identiteit en een positief zelfbeeld. Vaardigheden die daarvoor nodig zijn, zijn onder andere: reflecteren op je gedrag, conflicthantering, keuzes maken, zelfvertrouwen weerbaarheid binnen een groep (SLO, 2025).

In Nederland kampen steeds meer jongeren met sociaal-emotionele uitdagingen. Deze uitdagingen zijn de afgelopen jaren toegenomen, mede door de coronapandemie. Jongeren ervaren bijvoorbeeld gevoelens van eenzaamheid, verveling, isolement en prestatiedruk. Deze gevoelens leiden tot gedragsproblemen zoals nervositeit, driftbuien, depressieve klachten en lusteloosheid (Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, 2025; Kerkvliet et al., 2021). In het bijzonder lopen jongeren in kwetsbare posities, die op meerdere gebieden ondersteuning nodig hebben, een verhoogd risico op vastlopen in hun persoonlijke ontwikkeling. Problemen met emotieregulatie, planmatig werken of het nemen van beslissingen komen vaak voor, vooral wanneer jongeren geen steun ervaren vanuit hun omgeving (Jolles, 2017).

De kracht van kunst en cultuur bij sociaal-emotionele ontwikkeling

Het beoefenen en uitvoeren van kunstzinnige en culturele activiteiten bevat elementen die kunnen bijdragen aan sociaal-emotionele ontwikkeling. Denk bijvoorbeeld aan het inleven in een personage bij drama en het samenspelen bij muziek. Verschillende wetenschappelijke en praktijkgerichte studies wijzen erop dat deelname aan kunst- en cultuureducatie positieve effecten kan hebben op de sociaal-emotionele ontwikkeling (zie bijvoorbeeld: [De effecten van kunst- en cultuuronderwijs | Onderwijskennis](#)). Het draagt bij aan:

- **Zelfexpressie en emotionele verwerking:** Kunst biedt jongeren een alternatieve taal om gevoelens te uiten en stress onder controle te krijgen. Vooral wanneer verbale communicatie moeilijk is (Fancourt & Finn, 2019; Jolles, 2017). Creatieve expressie nodigt daarnaast uit tot verkennen en voelen, zonder direct te hoeven 'presteren' of aan standaarden te voldoen. Dit verlaagt de drempel voor kinderen die worstelen met onzekerheid, trauma of gedragsproblemen. (Kerkvliet et al., 2021). Verder kan kunsteducatie bijdragen aan mentaal welzijn door het verminderen van stress en bevorderen van veerkracht. Tot slot draagt kunst- en cultuureducatie bij aan het mentale welzijn van jongeren, omdat zij via creatieve processen leren hun emoties te herkennen, te verwoorden en te delen, en zo meer grip krijgen op hun eigen welzijn (Zeng et al., 2024). Dit wordt samengevat in het begrip Mental Health Literacy. Uit onderzoek blijkt dat het inzetten van Mental Health Literacy in het voortgezet onderwijs jongeren beter in staat stelt om signalen van psychische belasting te herkennen en bespreekbaar te maken (Tullius, J., 2024). Kunstprofessionals spelen hierin een

cruciale rol, mits zij voldoende zijn toegerust en ondersteund, zodat zij niet alleen artistieke ontwikkeling stimuleren, maar ook het bewustzijn en de taal rondom mentaal welzijn versterken.

- **Zelfvertrouwen en zelfbeeld:** Door het creëren van kunst leren deelnemers hun eigen talenten kennen en ontwikkelen ze een positiever zelfbeeld (Fancourt & Finn, 2019; Kerkvliet et al., 2021). Het biedt bovendien ruimte voor identiteitsontwikkeling en zelfreflectie, elementen die essentieel zijn in de adolescentie (LKCA, 2024; NJI, z.d.).
- **Empathie en sociaal begrip:** Kunst kan jongeren helpen om zich in anderen te verplaatsen, bijvoorbeeld door rollenspel of het verkennen van diverse perspectieven (Jolles, 2017). Ook blijkt uit onderzoek dat kinderen die gewend zijn om samen muziek te maken, makkelijker sociaal contact leggen en empathie en sociale vaardigheden ontwikkelen (Kim & Sook, 2017). Dat geldt in nog sterkere mate voor kinderen die daar bij aanvang van de lessen minder op scoorden (Schellenberg et al., 2015). Culturele activiteiten bieden een gecontroleerde setting waarin sociale interacties geoefend kunnen worden en samenwerking kan worden gestimuleerd (Figueiredo et al., 2024; Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, 2025; Kirschner & Tomasello, 2010).
- **Stimuleren van convergent en onbevooroordeeld denken:** Kunst stimuleert het onbevooroordeeld waarnemen en laat zien dat er meerdere manieren van denken en handelen mogelijk zijn. Kinderen kunnen middels kunst en cultuur leren om divergent te denken en te handelen (Vincent-Lancrin et al., 2019). Dat wil zeggen dat ze in staat zijn om tot veel verschillende mogelijkheden en varianten te komen, dit in tegenstelling tot convergent denken waarbij ze op één bepaalde manier moeten redeneren om tot het enige juiste antwoord te komen.
- **Gevoel van verbondenheid:** Leerlingen kunnen door activiteiten op het gebied van kunst een gevoel van verbondenheid ervaren (o.a. Van Ast, 2016; Kerkvliet et al., 2021; Poll et al., 2023).

Daarnaast wijst o.a. Biesta (2012) erop dat kunst- en cultuureducatie mogelijkheden biedt tot subjectificatie. Hij onderscheidt drie taken van het onderwijs: kwalificatie, socialisatie en subjectificatie. Kwalificatie gaat over de voorbereiding op vervolgoedingen en de arbeidsmarkt, socialisatie over de manier waarop leerlingen zich bestaande tradities, culturen en praktijken van de samenleving eigen maken en subjectificatie gaat over het ontwikkelen van een eigen, unieke positie in de wereld (Biesta, 2012). Kunst nodigt uit tot het stellen van fundamentele vragen, het onderzoeken van persoonlijke waarden en het innemen van een autonome houding.

Professionals kunnen kunst ook gebruiken als observatie-instrument: de manier waarop een kind zich uit binnen een kunstvorm kan belangrijke inzichten opleveren over innerlijke processen (Kerkvliet et al., 2021).

Huidig scholingsaanbod voor kunstprofessionals in het kader van sociaal-emotionele ontwikkeling

Landelijk zijn er meerdere trainingen en cursussen die specifiek gericht zijn op het begeleiden van sociaal-emotionele problematiek bij jongeren. Zo bieden Hogeschool Leiden, Hogeschool van Arnhem en Nijmegen en de Hogeschool voor de Kunsten Utrecht modules aan binnen hun eigen bachelor- en masteropleidingen, die zich richten op het inzetten van kunst om het sociaal-emotioneel welzijn van jongeren te herkennen en te ondersteunen (zoals de post-hbo-opleiding Kunstzinnige Therapie voor Jongeren van Hogeschool Leiden). Naast deze aandacht voor sociaal-emotioneel welzijn binnen formele opleidingen zijn er ook kortdurende trainingen buiten de formeel erkende opleidingen beschikbaar. Zo leert Bureau Oog in de training *Kunst als Spiegel voor Jongeren* deelnemers hoe beeldende kunst ingezet kan worden als reflectiemiddel. De workshop *Drama en Emoties bij Jongeren* van De Vrolijkheid maakt gebruik van drama om sociaal-emotionele groei te bevorderen. Daarnaast richt de training *Muziek en Emotionele Expressie* van Muziek als Medicijn zich op het herkennen van emotionele signalen via muzikale interactie.

Ook LKCA zelf biedt momenteel, onder andere via de LKCAcademie, verschillende trainingen aan op vlak van professionele vaardigheden en praktische handvatten. Trainingen als 'Bewust gesprekken voeren', 'Persoonsgericht en waarderend trainen' en 'In dialoog met het onderwijs' kunnen ook binnen het kader van de training en toolbox relevante handvatten bieden. Door professionals toe te rusten met kennis en vaardigheden die gericht zijn op verbinding, veiligheid, erkenning en inclusiviteit, ontstaat er immers meer ruimte voor jongeren om zichzelf te uiten, hun emoties te verkennen en in contact te komen met anderen.

Conclusie

Kunst en cultuur bieden krachtige mogelijkheden om bij te dragen aan het welzijn en de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen en jongeren. Ze openen deuren waar andere benaderingen soms vastlopen, juist omdat ze ruimte geven aan expressie, creativiteit en verbeelding. Cultuureducatie kan niet alleen bijdragen aan de individuele ontwikkeling van jongeren, maar ook aan sociale verbinding en inclusie.

Er zijn momenteel al scholingsmogelijkheden, zowel binnen de formeel erkende opleidingen als daarbuiten. Daar moet rekening mee gehouden worden bij het ontwikkelen van de training en toolbox. Wellicht dat ervaringen van deelnemers aan dit aanbod nog verzameld kunnen worden. Het is het raadzaam om in ieder geval bestaande cursussen en trainingen goed in kaart te brengen en hierbij aan te sluiten.

2. Valideringsgesprekken

In mei 2025 vonden vijf valideringsgesprekken met kunstprofessionals, werkzaam binnen en/of buiten het onderwijs, plaats. In deze valideringsgesprekken scherpten we de vragenlijst aan. We vroegen hen wat zij in hun werk tegenkomen als het gaat om sociaal-emotionele problemen en het welzijn van jongeren en wat volgens hen belangrijk is om deze jongeren goed te kunnen ondersteunen. We voerden vijf gesprekken met kunstprofessionals uit de volgende sectoren:

- 2 kunstprofessionals werkzaam binnen het formele, reguliere onderwijs
- 1 kunstprofessional werkzaam binnen het formele, gespecialiseerd onderwijs op projectbasis
- 3 kunstprofessionals werkzaam binnen de non-formele, buitenschoolse sector

Overkoepelende blik op het ontwikkelen van de toolbox en training

Allereerst plaatsen verschillende gesprekspartners vragen en opmerkingen bij een aantal zaken die raken aan de kern van het ontwikkelen van een toolbox en/of training. Waar sommigen hierin waardevolle instrumenten zien, staan anderen hier kritischer tegenover. Zijn de benodigde handvatten wel te leren “uit een boekje”? Er zijn veel initiatieven gaande rondom dit thema en de gesprekspartners vragen daarom aandacht voor samenhang en samenwerking.

Uit de gesprekken blijkt ook dat er bij het ontwikkelen van het aanbod oog zal moeten zijn voor verschillende werkvelden, dus het onderwijs en de vrijetijdsector, maar ook kunstprofessionals die wel of niet een erkende opleiding hebben afgerond.

Tot slot is de gehanteerde terminologie in de gesprekken aan de orde gekomen. Het gebruiken van termen als sociaal-emotionele problematiek roept bij een deel van de respondenten vragen en weerstand op. Zij vinden dat de nadruk niet op problemen moet liggen en willen jongeren geen label geven. Door de huidige insteek voelt het voor hen alsof de verantwoordelijkheid eenzijdig bij jongeren wordt gelegd. Zij pleiten voor de inzet van kunst en cultuur vanuit een positief perspectief. Om die reden zijn in de vragenlijst andere bewoordingen gebruikt dan sociaal-emotionele problemen, zoals het ondersteunen of stimuleren van welbevinden of het omgaan met uitdagingen. Ook zijn vragen sterker vanuit het perspectief van de professional gesteld: in hoeverre voelen zij zich bekwaam? Dit zijn tevens aandachtspunten in het vervolg van het ontwikkelen van de toolbox.

Bekwaamheid van professionals in het ondersteunen van welzijn en welbevinden

Wat zien de gesprekspartners in hun werk?

Zoals hierboven beschreven, vinden veel kunstprofessionals het lastig om te spreken over sociaal-emotionele problematiek die zij tegenkomen in hun werk. Ze willen problemen niet centraal stellen, maar vanuit een positieve invalshoek met kunst en cultuur bezig zijn. De professionals die hier wel uitspraken over doen, schetsen het beeld dat zij met allerlei soorten sociaal-emotionele uitdagingen bij jongeren te maken krijgen, in verschillende gradaties. Zij noemen bijvoorbeeld een gebrek aan overzicht en perspectief, onzekerheid en een straatmentaliteit.

Hoe zetten zij kunst en cultuur in?

De kunstprofessionals zien allemaal een belangrijke rol weggelegd voor kunst en cultuur in het ondersteunen van welbevinden en mentale gezondheid bij jongeren. Ze onderscheiden verschillende aspecten en uitgangspunten die hierbij helpend zijn.

- **Verbinding maken met jongeren en een vertrouwensband opbouwen.**

Dit staat met stip op één en geldt voor alle activiteiten die professionals ondernemen met jongeren. Het vraagt om een houding waarin zij passie uitstralen, aansluiten bij de leefwereld en vanuit intrinsieke motivatie, connectie of gedeelde interesse het gesprek aangaan. Van daaruit verdiepen ze het contact en tonen ze oprechte nieuwsgierigheid naar wie de jongeren zijn. Professionals benadrukken daarbij het belang van ‘the extra mile’: niet alleen tijdens de les of activiteit, maar ook daarbuiten in verbinding blijven, bijvoorbeeld door contact te onderhouden via social media of leerlingen/cursisten uit te nodigen voor activiteiten. Een essentieel onderdeel van deze houding is dat professionals gedrag niet benaderen als iets dat direct gecorrigeerd moet worden. In plaats daarvan kijken ze naar wat er achter het gedrag schuilgaat, zowel bij internaliserende als bij externaliserende uitingen.

- **Jongeren een manier geven om zich te uiten.**

Verschillende gesprekspartners benadrukken dat jongeren zich vaak niet gehoord en begrepen voelen. Kunstprofessionals zijn van grote meerwaarde als zij goed luisteren en kijken naar jongeren en hen helpen om een proces goed te doorlopen. Waar jongeren tegenaan lopen of mee worstelen is dan geen probleem, want het uitgangspunt is om te maken en te creëren.

- **Het bieden van rolmodellen.**

Rolmodellen zijn belangrijk bij het werken vanuit vertrouwen, zonder oordeel. Een kunstprofessional kan zelf deze rol vervullen, maar ook samenwerken met anderen die goed in dit plaatje passen. Meerdere gesprekspartners zien dat als de beste manier om jongeren echt te bereiken, te raken en te inspireren: “Jongeren voelen of je het echt snapt en we leren onze rolmodellen om voor te gaan in kwetsbaarheid en open zijn, dat maakt het gesprek veel makkelijker”.

- **Lessen/aanbod afstemmen op (individuele) jongeren.**

Kunstprofessionals zijn bezig met verschillende vormen van expressie en helpen jongeren om zich door middel van kunst te uiten. Het is een manier om jongeren eigenaar te maken van hun eindproduct of proces en hen te laten uiten wat hen bezighoudt. Het is belangrijk om te kijken naar wat jongeren nodig hebben in plaats van bijvoorbeeld een vaste leerlijn te bieden.

“Ons uitgangspunt is dat we graag ideeën uit de jongeren zelf willen meenemen, ze een stem geven, ze laten zich niet zomaar zien. Om dat te bereiken heb je kunstdocenten nodig die een band met jongeren kunnen opbouwen. Docenten die gericht zijn op het zien van individuele jongeren en daar nieuwsgierig naar zijn. Gedrag moet je niet corrigeren als fout, maar wat zit erachter en dat is eigenlijk waar kunstdocenten continu mee bezig zijn. Je moet in staat zijn om zowel internaliserend als externaliserend gedrag te zien. Het gaat om het opbouwen van een band en een veilige setting en van daaruit kijken of jongere kan uitdagen en bewegen via kunst; ook lastige onderwerpen niet schuwen en dan zie je hoe ze een rol spelen. Het probleem staat niet voorop, we zijn nieuwsgierig naar wie zij zijn en dat voelen ze. Alle lichte problematiek valt weg als je ze kunt uitdagen en dat je die veiligheid hebt.”

Verschillen tussen de context waarin mensen werken

De gesprekspartners zien grote verschillen tussen het werken in het onderwijs of in de vrije tijd. Ze ervaren dat er minder stress bij jongeren is buiten de schoolse context, omdat je vaker werkt vanuit wat je kent en jongeren er vrijwillig zijn. Buiten school kunnen jongeren bovendien iets maken waar ze intrinsiek voor gemotiveerd zijn. Tegelijkertijd is buitenschools niet voor alle jongeren even toegankelijk of benaderbaar. Binnen het onderwijs ziet men verschillen tussen regulier en speciaal onderwijs, bijvoorbeeld in de ruimte die de docent heeft om maatwerk te leveren. In ieder geval is het van belang dat het verschil in context belangrijk is voor de manier waarop zij met deze jongeren (kunnen) werken en verbinden.

Samenwerking

Kunstprofessionals werken geregeld samen met andere professionals om jongeren zo goed mogelijk te ondersteunen, onder andere binnen de eigen organisatie of school. Kunstprofessionals in het onderwijs kunnen de zorgcoördinator inschakelen als zij problemen bij een leerling signaleren. Kunstprofessionals in de vrijetijdsector sluiten wel eens aan bij een gesprek op school als er zorgen zijn over een jongere. Ze zien hier ook kansen: de leefwereld van jongeren is immers ook niet gescheiden. Het zou volgens hen mooi zijn om de werelden binnen en buiten school sterker te verbinden.

De geïnterviewden werken allen, ongeacht hun werkveld, in bepaalde mate samen met hulpverleners, jongerenwerk en andere partijen. Sommige gesprekspartners maken onderdeel uit van een lokaal netwerk en zien daar voordelen van. Zij kunnen bijvoorbeeld jongeren direct doorverwijzen als ze denken dat dit nodig is. Dat kost wel tijd: “Het zou mooi zijn van de andere kant als hulpverlening zich meer afstemt op non-formele hulpbronnen, niet alleen signalerend, maar ook uitvoerend. Jongeren hebben behoefte aan een stabiel fundament van mensen waar ze van op aan kunnen, dat zit meer in docenten zoals wij dan in een tijdelijke hulpverlener”.

Concrete behoeften en relevante thema's voor de toolbox of training

De gesprekspartners noemen onderstaande aandachtspunten bij het ontwikkelen van de toolbox en training:

- Jongeren weten lang niet altijd hoe ze hun hulpvraag moeten stellen, dus je moet er proactief achter komen wat er speelt. Vertrouwen is daarin belangrijk, maar verdere handvatten om dit aan te pakken en hoe je hiervoor voelsprietten ontwikkelt kunnen onderdeel van de toolbox zijn.
- Het belangrijkste is de gevoelde verantwoordelijkheid en vervolgens daar handen en voeten aan geven. Dan gaat het om vragen als: hoe zorg je voor verbinding buiten lessen om? Hoe creëer je die momenten? Hoe ben je bezig met hoe mensen in hun vel zitten? Het kan interessant zijn om aandacht te schenken aan hoe je als kunstprofessional omgaat met het verantwoordelijkheidsgevoel als je bij samenwerkingspartners merkt dat zij dat niet hebben.
- Het is belangrijk om de oorzaak achter bepaald gedrag te zien. Als een jongere niet luistert of de rest van de groep verstoort, stuur je diegene er dan uit of kom je erachter wat diegene wel nodig heeft? Hoe ga je om met lastig gedrag en hoe ondersteun je de jongere zonder de rest van de groep tekort te doen?
- Een deel van de training of toolbox zou zich moeten richten op zelfontwikkeling en het reflecteren op eigen handelen van de professional: jouw rol als professional is ook belangrijk. Hoe iemand zelf met problemen omgaat en naar de wereld kijkt, maakt uit: je ziet niet wat je niet kent. Het is daarom belangrijk dat professionals ook goed op hun eigen handelen en rol kunnen reflecteren.
- Een deel van de training of toolbox zou zich moeten richten op beleidsmakers en managers, omdat zij gepassioneerde mensen binnen organisaties soms terechtwijzen en beperken, vanuit de gedachte dat er volgens bepaalde lijnen en protocollen gewerkt moet worden. De winst zit juist in het over lijnen en schotten heen kunnen kijken. De leefwereld van jongeren bestaat immers ook uit meerdere onderdelen. Omdat de toolbox zich richt op kunstprofessionals zelf kan dit onderdeel zich ook richten op hoe je hier als kunstprofessional mee om moet gaan.

- De verschillende werkvelden vragen om een verschillende taal en aanpak. Een toolbox kan interessant zijn voor mensen met een erkende opleiding. Wil hij ook nuttig zijn voor mensen zonder erkende opleiding, dan zullen taal en aanpak anders zijn, bijvoorbeeld meer praktijkgericht en zonder vakjargon: “wij hebben weinig aan een toolkit vol vakjargon. Voor professionals met een opleiding kan een toolbox goed werken, voor ons moet het meer praktijkgericht zijn. De spits heeft andere training nodig dan de keeper, maar ze zitten wel in hetzelfde team.”

3. Vragenlijst professionals

Om beter inzicht te krijgen in de ervaringen en behoeften van kunstprofessionals die werken met jongeren, is een vragenlijst verspreid via verschillende kanalen (social media-kanalen en de nieuwsbrief van LKCA, via belangenverenigingen en facebookgroepen voor kunstprofessionals). Het doel was om de vragenlijst zo breed mogelijk te verspreiden, gezien het explorerende karakter van het onderzoek. Representativiteit is daarmee minder relevant en er is vooral gestreefd naar het ophalen van zoveel mogelijk ervaringen en inzichten. In totaal vulden 61 kunstprofessionals de vragenlijst in. Hiervan vulden 47 de vragenlijst volledig in en 14 gedeeltelijk. Dit hoofdstuk presenteert de resultaten.

Respons en achtergrond

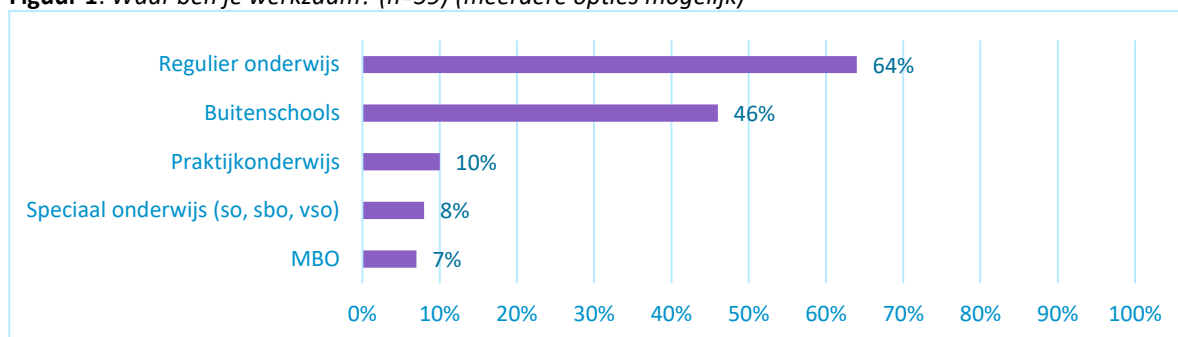
De respondenten vertegenwoordigen een breed scala aan kunstdisciplines, waarbij beeldende vorming (tekenen 38%, handvaardigheid 34%), ckv/kcv (34%) en muziek (instrumentaal 21%) het meest vertegenwoordigd zijn.

Tabel 1: In welke kunstdiscipline ben je werkzaam? (n=61) (meerdere antwoorden mogelijk)

Kunstdiscipline	Percentage van totaal
Beeldend, tekenen	38%
Beeldend, handvaardigheid	34%
Ckv/kcv	34%
Muziek, instrument	21%
Muziek, zang	16%
Theater	16%
Kunst algemeen	16%
Muziek, componeren	15%
Anders, namelijk...	15%
Musical/muziektheater	10%
Beeldend, fotografie	10%
Beeldend, keramiek	8%
Literatuur (o.a. schrijven, spoken word)	8%
Muziek, koor/orkest/band	7%
Audiovisueel (o.a. film, podcast)	7%
Beeldend, grafisch ontwerp	5%
Dans	3%
Muziektechnologie	2%
Urban arts	2%
Game design	0%
Circus	0%

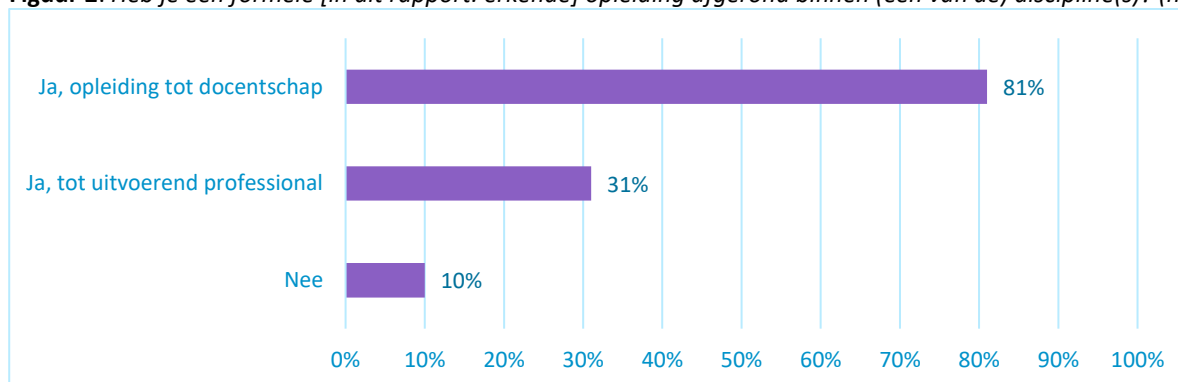
De meeste respondenten (64%) zijn werkzaam in het regulier onderwijs en/of buiten de school (47%). Enkele respondenten werken (ook) in het praktijkonderwijs (10%), speciaal onderwijs (8%) en mbo (7%).

Figuur 1: Waar ben je werkzaam? (n=59) (meerdere opties mogelijk)

Het merendeel van de respondenten heeft een formele (in dit rapport: erkende) opleiding tot docent (81%) en/of uitvoerend kunstenaar (31%) afgerond. Voor een op de tien respondenten geldt dit niet.

Figuur 2: Heb je een formele [in dit rapport: erkende] opleiding afgerond binnen (één van de) discipline(s)? (n=59)

De respondenten hebben over het algemeen veel ervaring in het werken met de doelgroep: twee derde (67%) heeft langer dan tien jaar ervaring in het werken met jongeren van 14 t/m 17 jaar.

De professionals is vervolgens gevraagd om de groep jongeren waarmee zij werken te omschrijven. De respondenten werken met een zeer diverse groep jongeren als het gaat om achtergrond, motivatie, opleidingsniveau, gender en sociaaleconomische status. Sommige jongeren komen uit kansrijke, hoogopgeleide milieus met veel culturele bagage, terwijl anderen opgroeien in minder stabiele situaties met uitdagingen zoals armoede, trauma, taalachterstand of beperkte toegang tot kunst en cultuur. Er is sprake van een mix van jongens, meisjes, en jongeren die zich identificeren als non-binair of transgender. De motivatie en betrokkenheid bij kunst wisselt sterk: van enthousiast en leergierig tot ongemotiveerd of onzeker. Ook zijn er jongeren met speciale behoeften of een persoonlijke hulpvraag, bijvoorbeeld via ISK-classes of individuele begeleiding met PGB.

Signaleren en herkennen van sociaal-emotionele problematiek

Welk type uitdagingen zien kunstprofessionals bij de jongeren waarmee zij werken? Veelvoorkomende problemen waar de jongeren waar de respondenten mee werken regelmatig of vaak mee kampen zijn overprikkeldheid (65%) en een gebrek aan zelfvertrouwen of een laag zelfbeeld (65%). Ook stress of overmatig piekeren komt veel voor (61%), gevolgd door faalangst (59%) en angstklachten (33%). Externaliserend gedrag, wat zich bijvoorbeeld uit in agressie, wordt daarentegen relatief weinig ervaren (7%). Ook valt op dat kunstprofessionals bepaalde vormen van problematiek minder vaak in beeld (denken te) hebben, zoals overmatig middelengebruik (43%), slaapproblemen (33%), stemmingswisselingen (22%)

of identiteitsvragen (20%). Dit is wellicht deels te verklaren door de schoolse setting waarin de meeste professionals werkzaam zijn en waarin dit type gedrag minder snel naar voren komt. Anderzijds kan dit erop duiden dat professionals niet altijd weten hoe zij dergelijke problemen kunnen signaleren. Gezien de grootte van de steekproef is niet zeker hoe representatief dit beeld voor heel Nederland is. Wel geeft het aan waar professionals zoal tegenaanlopen en welke onderwerpen aan bod kunnen komen in de toolbox en training.

Tabel 2: Geef aan in welke mate de jongeren met wie jij werkt te maken hebben met de volgende uitdagingen (n=54)

Soort problematiek	Nooit	Zelden	Soms	Regelmatig	Vaak	Weet ik niet / heb ik niet goed in beeld
Gebrek aan zelfvertrouwen/laag zelfbeeld	0%	2%	37%	37%	28%	4%
Overprikkeldheid	0%	7%	35%	44%	20%	2%
Stress of overmatig piekeren	0%	4%	44%	37%	24%	0%
Faalangst	0%	4%	44%	41%	19%	0%
Angstklachten	2%	20%	37%	24%	9%	17%
Identiteitsvragen (o.a. gender of geaardheid)	2%	17%	39%	20%	11%	20%
Stemmingswisselingen	4%	11%	41%	24%	6%	22%
Eenzaamheid/sociale isolatie	0%	13%	56%	22%	6%	13%
Slaapproblemen	2%	13%	35%	19%	7%	33%
Veel conflicten met leeftijdsgenoten	6%	15%	57%	17%	6%	7%
Somberheid/depressieve klachten	4%	24%	48%	13%	7%	11%
Problematische thuissituatie	2%	28%	46%	9%	11%	9%
Externaliserend gedrag, zoals agressie of impulsief gedrag	13%	39%	33%	4%	11%	7%
Overmatig middelengebruik (ingezet als coping)	19%	26%	17%	4%	2%	43%

Uit tabel 2 komt naar voren dat de meeste uitdagingen die regelmatig tot vaak voorkomen, betrekking hebben op een gebrek aan zelfvertrouwen of een laag zelfbeeld, overprikkeling, stress of overmatig piekeren, en faalangst.

Op de vraag of er volgens de respondenten verschillen bestaan in hoe jongeren de genoemde problematiek ervaren, geeft 62% aan dat zij dergelijke verschillen waarnemen, terwijl de rest dit niet zo ervaart. Het is voor dit onderzoek relevant om hiernaar te vragen, omdat inzicht in mogelijke verschillen kan helpen om beter te begrijpen welke jongeren baat hebben bij specifieke vormen van ondersteuning, en hoe interventies zo goed mogelijk kunnen aansluiten bij uiteenlopende ervaringen.

Uit de toelichtingen blijkt een breed scala aan factoren die volgens de respondenten van invloed zijn op de mate waarin jongeren uitdagingen ervaren. De meest genoemde zijn:

- **Onderwijsniveau en schooltype:** Respondenten geven aan dat er tussen de verschillende onderwijstypen regelmatig verschillen zichtbaar zijn in de aard van uitdagingen die leerlingen ervaren. Zo worden op het vwo vaker signalen genoemd van perfectionisme, slaapproblemen en piekeren. Op de havo gaat het vaker om motivatieproblemen en ontwijkend gedrag. Binnen het vmbo en praktijkonderwijs wordt relatief vaak een laag zelfbeeld genoemd. Leerlingen geven bij de respondenten regelmatig aan zich niet capabel te voelen voor volwaardige deelname aan de maatschappij. De respondenten zien leerlingen in het speciaal onderwijs en

hoogbegaafde leerlingen als groepen met complexe problematiek die vaak gerelateerd is aan een gebrek aan aansluiting bij het reguliere systeem. Uiteraard verschilt dit per leerling en is het belangrijk leerlingen niet over één kam te scheren.

- **Leeftijd en ontwikkelfase:** jongere leerlingen (onderbouw) vertonen meer groepsgedrag en beïnvloeding door groepsdruk. Oudere leerlingen (bovenbouw) zijn individualistischer, maar kampen vaker met faalangst, prestatiedruk of identiteitsvragen. Jongeren tussen de 17 en 21 jaar willen meer autonomie en haken sneller af als zij activiteiten als 'schools' ervaren.
- **Gender:** meisjes kampen vaker met depressieve klachten, faalangst en sociale onzekerheid volgens de respondenten. Jongens vertonen relatief meer onrustig of impulsief gedrag en ervaren vaker eenzaamheid.
- **Sociaal-culturele achtergrond:** leerlingen met een migratie- of vluchtelingenachtergrond zijn ontvankelijker voor depressie, waarschijnlijk door taalbarrières en een lager zelfbeeld. Leerlingen uit achterstandswijken of met een moeilijke thuissituatie ervaren meer stress, studiedruk, minder steun thuis en hebben minder toegang tot culturele of creatieve middelen. Jongeren met een meer traditionele of religieuze achtergrond ervaren soms meer drempels om zich creatief te uiten, zo geven de respondenten aan in de vragenlijst.
- **Thuissituatie en ouderrol:** ouderlijke steun, overbezorgdheid of verwaarlozing noemen de respondenten meerdere keren als factoren die van invloed zijn op het mentaal welzijn van jongeren. Problematiek bij ouders (zoals echtscheiding of overlijden) kan sterk doorwerken in het gedrag of de beleving van jongeren.

Signaleren, duiden en handelen

In hoeverre voelen respondenten zich bekwaam om bovenstaande zaken te signaleren, te bespreken en leerlingen verder te begeleiden? Hierover zijn de professionals overwegend positief (zie Tabel 3):

- Signaleren: 80% voelt zich redelijk tot heel bekwaam
- Bespreken: 83% voelt zich redelijk tot heel bekwaam
- Begeleiden: 77% voelt zich redelijk tot heel bekwaam
- Duiden: 61% voelt zich redelijk tot heel bekwaam
- Verwijzen: 70% voelt zich redelijk tot heel bekwaam

Ruim driekwart van de kunstprofessionals voelt zich grotendeels bekwaam in het signaleren, bespreken en begeleiden. Voor duiden en verwijzen liggen de percentages wat lager, waarbij vooral het relatief hoge aantal antwoorden 'neutraal' opvalt bij duiden.

Kunstprofessionals die geen erkende opleiding hebben afgerond, voelen zich meer bekwaam in het begeleiden, duiden en verwijzen van de jongeren dan de groep die een erkende opleiding afgerond heeft².

Tabel 3: Geef aan hoe bekwaam je je voelt om welzijn en welbevinden bij jongeren te... (n=53)

	Helemaal niet bekwaam	Niet bekwaam	Neutraal	Redelijk bekwaam	Heel bekwaam
Signaleren: herken je het als het niet zo goed gaat met jongeren?	0%	0%	19%	52%	28%
Bespreken: voel je je voldoende toegerust om met jongeren in	0%	4%	13%	57%	26%

² Deze bevinding moet met nuance geïnterpreteerd worden, gezien het geringe aantal niet-erkend opgeleide professionals dat de vragenlijst heeft ingevuld. Het beeld strookt echter wel met het beeld dat uit de gevoerde gesprekken naar voren komt en kan een relevant aanknopingspunt zijn voor de ontwikkeling van de toolbox.

gesprek te gaan over hoe het met ze gaat?					
Begeleiden: voel je je voldoende bekwaam om jongeren met wie het niet zo goed gaat te ondersteunen?	0%	9%	13%	60%	17%
Duiden: lukt het om de achterliggende oorzaak in beeld te krijgen en te begrijpen?	2%	6%	30%	52%	9%
Verwijzen: weet je wanneer en naar wie je een jongere kan verwijzen als je denkt dat niet nodig is?	2%	6%	23%	47%	23%

Vervolgens is in een open vraag nagegaan waar professionals, als zij zich neutraal tot helemaal niet bekwaam voelen op één of meerdere aspecten, behoefte aan hebben in het kader van verdere professionalisering³. Een veelgenoemde wens van kunstprofessionals is het vergroten van hun kennis en vaardigheden op het gebied van het signaleren van mentale problemen zoals depressie, sociale angst of faalangst, en het voeren van gesprekken hierover. Ook blijkt er behoefte te zijn aan meer tijd en ruimte om in gesprek te gaan met jongeren, collega's en mentoren en om casussen te bespreken. De beperkte tijd die de kunstprofessionals met jongeren doorbrengen, in vaak volle groepen, maakt het lastig om echt contact te leggen of door te vragen. Daarnaast geeft een deel van de professionals aan meer te willen weten over doorverwijzingen en hoe zij kunnen samenwerken met andere domeinen zoals zorgcoördinatoren, jongerenwerk, GGD of hulpinstanties. Tot slot benoemen respondenten dat ze willen leren om beter aan te sluiten bij moeilijk bereikbare doelgroepen, waarbij het vinden van de juiste toon, aanpak en expressievorm essentieel is.

Hierbij komt een interessante spagaat naar voren: kunstprofessionals ervaren soms handelingsverlegenheid in situaties waarin jongeren serieuze problemen hebben, maar zij willen tegelijkertijd het vertrouwen van jongeren niet schaden, bijvoorbeeld door professionele hulp in te schakelen. Een aantal respondenten benadrukt dat zij niet de rol van hulpverlener willen aannemen, maar wel beter willen kunnen signaleren en doorverwijzen.

Scholing

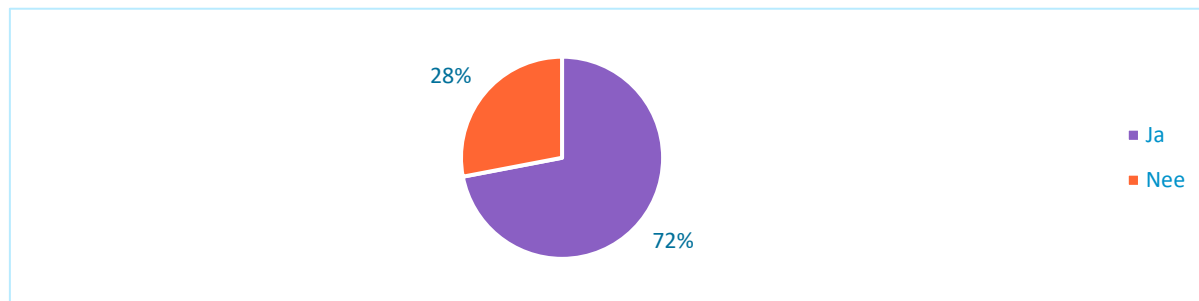
Bijna de helft van de respondenten (47%) heeft aanvullende scholing gevolgd gericht op het specifiek ondersteunen en bevorderen van het welzijn en welbevinden van jongeren. De gevolgde scholing vertoont een grote variëteit. Samenvattend volgden respondenten scholing op de volgende gebieden:

- Algemeen pedagogisch-didactisch handelen, zoals coaching, leerlingbegeleiding, oplossingsgericht werken, motivatietheorieën, de Triple P-methodiek en community building.
- Scholing op specifieke thema's, waaronder omgaan met licht verstandelijke beperkingen (LVB), hoogbegaafdheid, huiselijk geweld en faalangst.
- Professionele ontwikkeling zijn cursussen gevolgd, bijvoorbeeld om als vertrouwenspersoon te kunnen functioneren.

Als kunstprofessionals scholing volgden, vroegen we of dit hen voldoende hielp om jongeren beter te ondersteunen. Voor ruim een kwart van de respondenten bleek dit niet het geval (28%). Zij hebben na afronding nog steeds behoefte te hebben aan verdiepende en praktische handvatten.

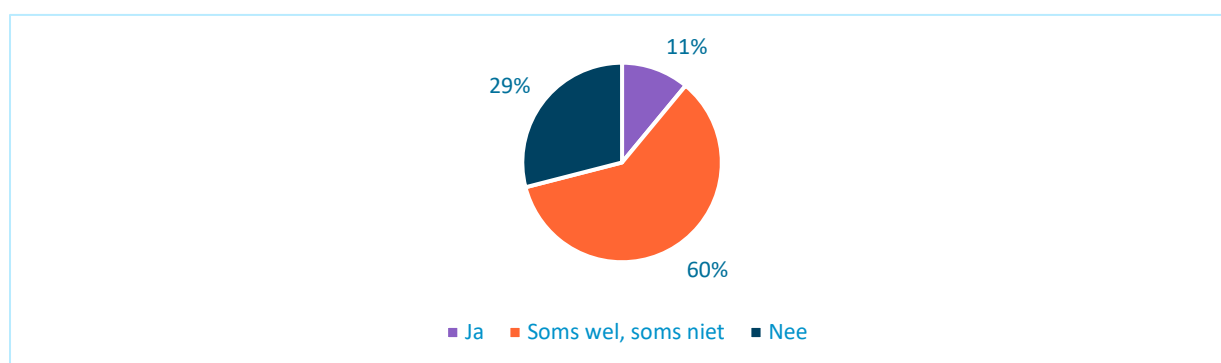
³ In Bijlage C zijn de gegeven antwoorden opgenomen.

Figuur 3: Heeft deze scholing jou voldoende geholpen om jongeren beter te ondersteunen? (n=25)

Van de respondenten die aangeven dat zij behoefte hebben aan scholing, weet de meerderheid niet altijd waar ze de juiste scholing kunnen vinden (60%). Degenen die wel weten waar ze de juiste scholing kunnen vinden, zoeken die via het internet, het zorgteam van de school of via jongerenwerkers of maatschappelijk werkers. Vindbaarheid van het aanbod is daarmee ook een mogelijk aandachtspunt.

Figuur 4: Weet je waar je dit soort scholing kunt vinden? (n=52)

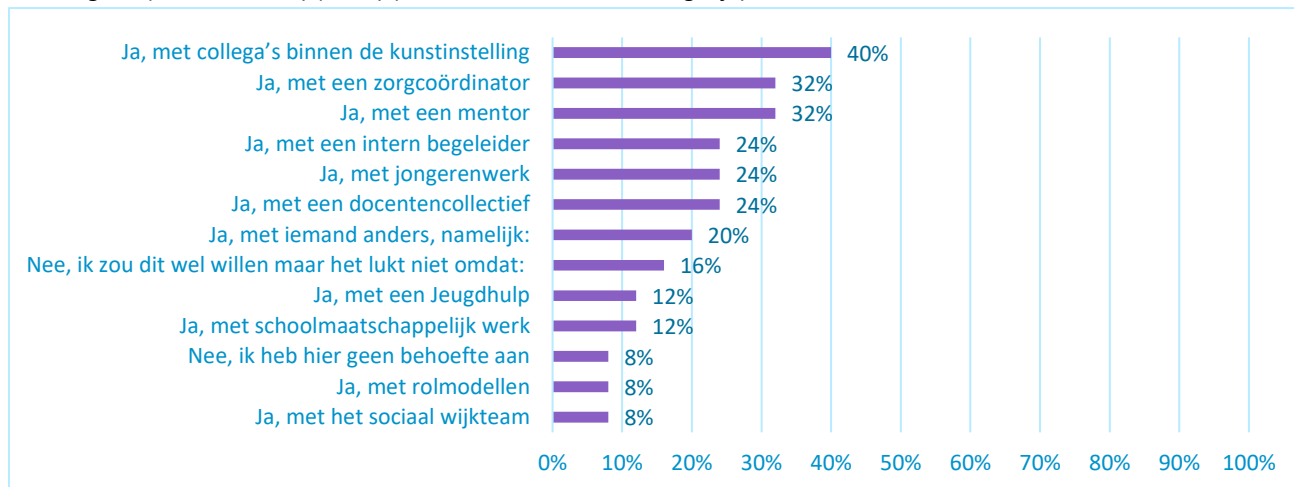
Samenwerking met andere professionals

De vragenlijst gaat ook in op de mate waarin professionals toegang hebben tot samenwerking met andere professionals bij het ondersteunen van leerlingen. Hieronder geven we weer hoe kunstprofessionals hier invulling aan geven, met een uitsplitsing tussen professionals die binnen- of buitenschools werkzaam zijn.

Buitenschoolse kunstprofessionals

Van de kunstprofessionals die werkzaam zijn in de buitenschoolse setting geeft 92% aan mogelijkheden te zien voor samenwerking met andere professionals bij het ondersteunen van leerlingen. 40% stemt af met collega's binnen de eigen kunstinstelling en 32% doet dit met een zorgcoördinator of mentor. Bij de antwoordoptie *ja, met iemand anders, namelijk*, noemen de respondenten het eigen netwerk of een schoolpsycholoog. Ongeveer een op de acht buitenschoolse kunstprofessionals (16%) geeft aan wel behoefte te hebben om met anderen samen te werken, maar dat dit niet lukt. Redenen hiervoor zijn dat zij als zelfstandig professionals niet weten bij wie zij terechtkunnen of dat ze met kortstondige opdrachten werken waarbij dit contact niet mogelijk is.

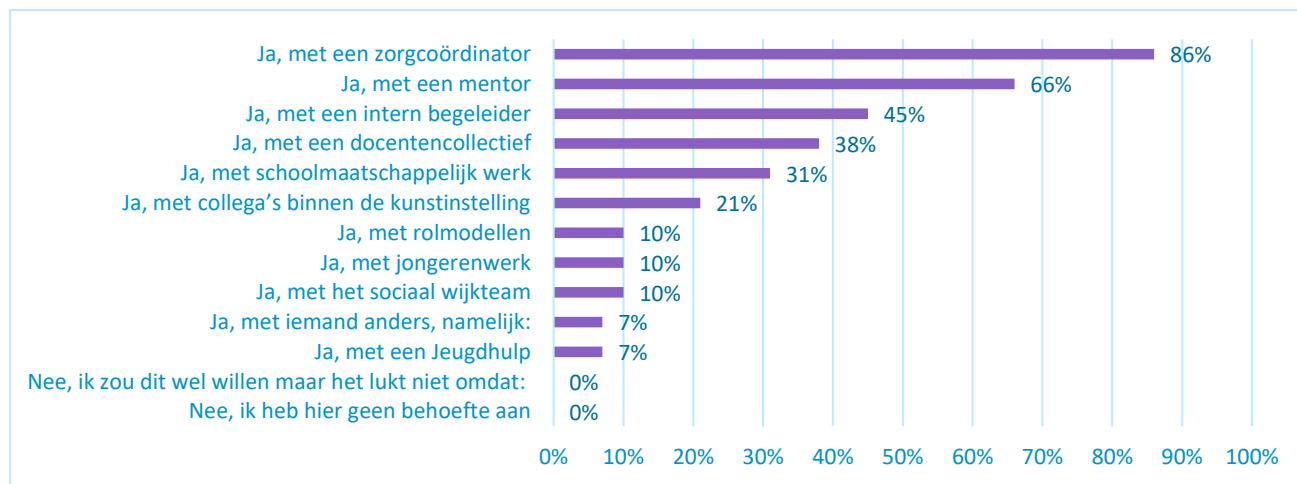
Figuur 5: Heb je toegang tot of mogelijkheden om af te stemmen met andere professionals bij het ondersteunen van leerlingen? (buitenschools) (n=25) (meerdere antwoorden mogelijk)

Kunstprofessionals op school

Door de kunstprofessionals die op scholen werken worden enigszins andere antwoorden gegeven. Zij geven allemaal aan toegang en mogelijkheden te zien voor samenwerking met andere professionals bij het ondersteunen van leerlingen. De meesten stemmen daarvoor af met de zorgcoördinator (86%), de mentor van de leerling (66%) en/of de intern begeleider (45%).

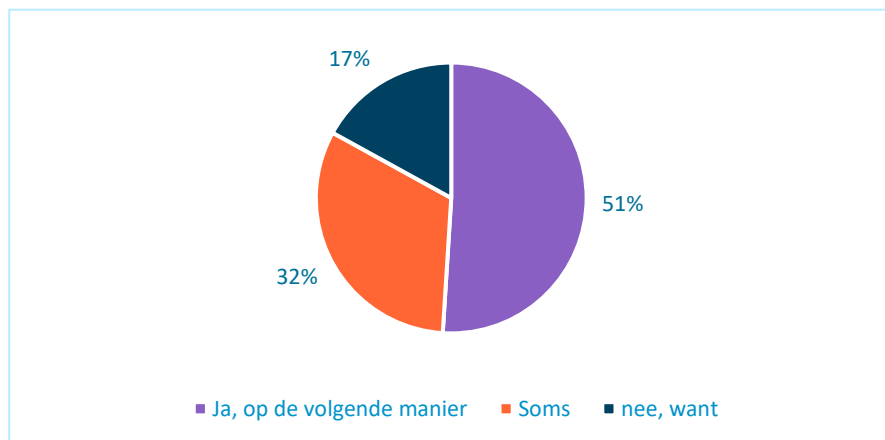
Figuur 6: Heb je toegang tot of mogelijkheden om af te stemmen met andere professionals bij het ondersteunen van leerlingen? (binnenschools) (n=29) (meerdere antwoorden mogelijk)

Contact en afstemming met ouders

De helft van zowel de binnen- als buitenschoolse kunstprofessionals (51%) geven aan dat zij contact met ouders/verzorgers zoeken als zij het vermoeden hebben dat het niet zo goed gaat met hun kind. Dit doen zij door in gesprek te gaan met de ouders/verzorgers via de telefoon, mail of via een fysieke afspraak. De manier van contact leggen met ouders verschilt tussen kunstprofessionals die binnen of buiten de school werkzaam zijn. Binnen de school nodigen zij ouders/verzorgers voor een mentorgesprek. Buiten de school nemen professionals vaak contact op via de mail of telefoon voor een kort gesprek na de les, na de jongere te hebben gesproken. De helft van de kunstprofessionals geeft aan behoefte te hebben aan meer handvatten om met ouders samen op te kunnen trekken als er zorgen zijn om hun kind. Tenslotte is er een kleine groep respondenten (17%) die aangeeft geen contact op te nemen met ouders. Dat zijn voornamelijk buitenschoolse kunstprofessionals. Zij geven aan dat het niet hun rol is om het gesprek aan te gaan met ouders, omdat zij werken met kortdurende opdrachten, en/of als externen niet verantwoordelijk zijn voor oudercontact en/of hier simpelweg geen tijd voor hebben.

Figuur 6: Betrek je ouder(s)/verzorger(s) als je het vermoeden hebt dat het niet zo goed met hun kind gaat? (n=53)

Inzet van kunst en cultuur en de eigen discipline

Vervolgens werd respondenten (n=44) in een open vraag gevraagd hoe er binnen de kunst en cultuurlessen aandacht wordt besteed aan sociaal-emotionele uitdagingen zodat het welbevinden van jongeren gestimuleerd kan worden⁴. Zij doen dat op uiteenlopende, vaak subtiele, manieren. Hieronder wordt een weergave gegeven van de manieren of momenten waarop kunstprofessionals hun discipline inzetten:

- In pauzemomenten of tijdens creatieve opdrachten ontstaat er vaak een veilige setting waarin leerlingen zich makkelijker openstellen en professionals met ze in gesprek kunnen gaan.
- Veel docenten gebruiken beeldende kunst, muziek, theater of dans als ingang om emoties bespreekbaar te maken, bijvoorbeeld door leerlingen hun gevoelens te laten verwerken in werkstukken, liedjes of scènes.
- Sommige kunstprofessionals koppelen opdrachten bewust aan thema's als identiteit, mentale gezondheid of maatschappelijke kwesties, wat uitnodigt tot reflectie en gesprek. Anderen werken met check-ins of interactieve spellen.
- Tijdens het creatieve proces maken ze ruimte voor informele gesprekken, waarbij het maakproces vaak als voertuig dient.

Hoewel niet alle professionals kunst en cultuur doelbewust inzetten als middel om welzijn te bespreken, bijvoorbeeld vanwege een strak curriculum, zien velen hoe creatieve expressie spontaan leidt tot inzicht, verbinding en openheid. Door samen muziek te maken, te schilderen of theater te spelen, kunnen jongeren op een laagdrempelige en indirecte manier hun gevoelens uiten, vaak zonder dat ze het zelf volledig doorhebben.

“Muziek leren spelen gaat over de binnenwereld in combinatie met je hele lijf en brein. De ultieme spiegel wat mij betreft. Het kan emotioneel aansluiten en daarmee ontladen, maar veel vaker nog is het een veilige manier om iets ongemakkelijks in het leven bloot te leggen omdat je jezelf altijd tegenkomt in het leerproces. Daarmee leer je in het klein wat je in het leven zelf ongetwijfeld ook tegenkomt.”

⁴ In bijlage C is een overzicht van de gegeven antwoorden opgenomen.

Deze methoden bieden aanknopingspunten voor betekenisvolle gesprekken en dragen bij aan het welbevinden van jongeren. Een aantal kunstprofessionals geeft echter aan dat het wel belangrijk is om hier tijd en ruimte voor te krijgen, bijvoorbeeld door af te kunnen wijken van plannen mocht dat nodig zijn.

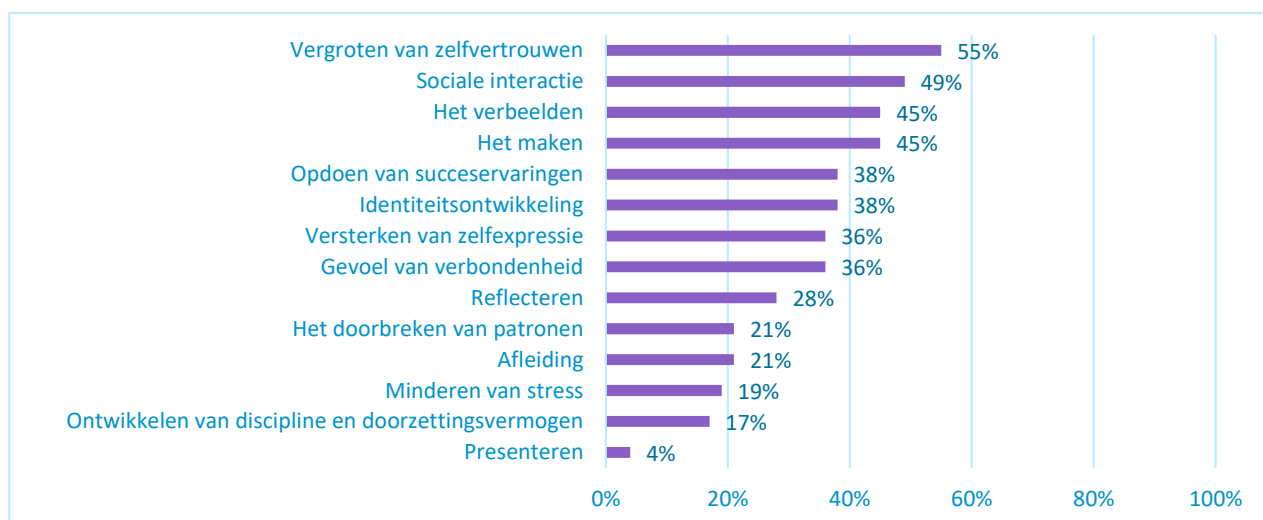
Opvallend is dat kunstprofessionals die werkzaam zijn binnen de beeldende kunsten specifiek aangeven dat het mentale welzijn van jongeren terugkomt in het werk dat zij maken. Dit hangt samen met de artistieke vrijheid die jongeren krijgen en de stimulans om kunst te maken die dicht bij hun eigen beleavingswereld staat. Bij de overige disciplines zijn geen specifieke werkvormen naar voren gekomen die het mentaal welzijn van jongeren bespreekbaar maakt.

Professionals is ook gevraagd welke werkvormen en benaderingen zij inzetten om jongeren te betrekken en te ondersteunen⁵. Ook hier werden diverse antwoorden gegeven en wordt de aanpak hoofdzakelijk afgestemd op de behoeften van de jongere(n). Veelgenoemd is verder:

- Praktische en creatieve opdrachten, zoals het schrijven van een muziekstuk of het maken van beeldend werk. Deze opdrachten maken innerlijke processen vaak zichtbaar en bespreekbaar.
- Werken vanuit de leefwereld van de leerling.
- Het creëren van een veilige gespreksomgeving.
- Gebruik van ondersteunende methodieken, zoals visible thinking, tactiel werken en art based learning.
- Aandacht voor de persoonlijke ontwikkeling en behoeften van de leerling.
- Empowerment en eigenaarschap. Dit stimuleert betrokkenheid, leiderschap en persoonsvorming.

Vervolgens is respondenten gevraagd welke aspecten van kunst en cultuur jongeren helpen bij het uiten of verwerken van gevoelens (zie Figuur 7). Zij kozen een breed scala aan behulpzame elementen aan. Het vergroten van het zelfvertrouwen (55%) en sociale interactie (49%) worden het meest belangrijk gevonden. Ook het maken en het verbeelden van kunst (beide 45%) helpen jongeren, evenals het opdoen van succeservaringen (38%), identiteitsontwikkeling (38%), gevoel van verbondenheid (36%) en versterken van zelfexpressie (36%).

Figuur 7: Welke aspecten van kunst en cultuur helpen jongeren het meest bij het uiten of verwerken van gevoelens of thema's die hen bezighouden? (n=47) (meerdere antwoorden mogelijk, max. 5)

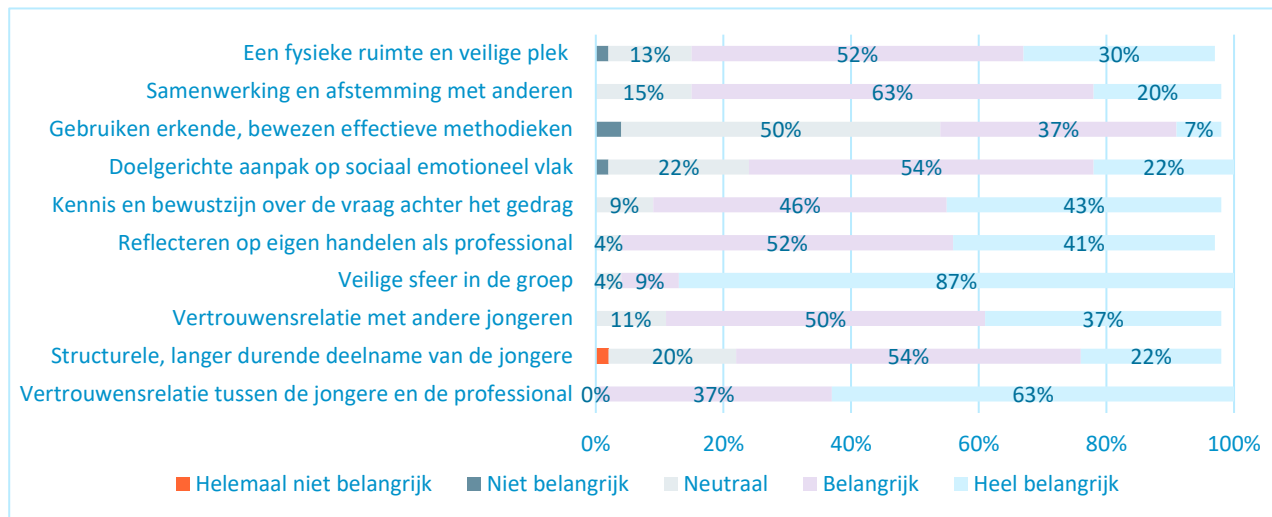

Welke randvoorwaarden zijn het meest belangrijk volgens de kunstprofessionals als zij met jongeren omgaan waar het niet goed mee gaat? Het meest essentieel is het creëren van een veilige sfeer in de groep

⁵ In Bijlage C is een overzicht van de gegeven antwoorden opgenomen.

(96% belangrijk tot zeer belangrijk) en reflectie op het eigen handelen als professional (93%). Ook kennis over de vraag achter het gedrag (89%) en het opbouwen van een vertrouwensrelatie tussen jongere en professional (87%) scoren hoog. Samenwerking met anderen wordt door 83% als belangrijk tot zeer belangrijk gezien. Opvallend is dat kunstprofessionals het gebruik van erkende, bewezen effectieve methodieken relatief minder belangrijk vinden: slechts 44% van de respondenten noemt dit belangrijk tot zeer belangrijk. In de open opmerkingen geven professionals aan dat vrijwel alle genoemde voorwaarden van toepassing zijn op alle jongeren, niet alleen op jongeren met problemen. Daarnaast benadrukken zij het belang van tijd, rust en toegankelijke hulplijnen.

Figuur 8: Geef hieronder aan hoe belangrijk jij elk van deze voorwaarden vindt bij het omgaan met jongeren waar het niet goed mee gaat (n=46)⁶

Toolbox en training

Tenslotte is specifiek ingegaan op de wensen en behoeftes ten opzichte van de toolbox en training. In de uitkomsten zien we verschillen tussen het type opleiding dat de kunstprofessionals hebben afgerond.

Kunstprofessionals met erkende opleiding

Deze professionals geven aan dat zij vooral behoefte hebben aan goede voorbeelden ter inspiratie (43%), handvatten over het handelen na signaleren (41%), leren van elkaar via herkenbare casuïstiek (41%), uitwerkingen van creatieve werkvormen (35%) en een signaleringslijst (26%). Specifieke kennis over bepaalde sociaal-emotionele problematiek wordt het minst genoemd (4%). Onder de antwoordcategorie 'anders, namelijk:' wordt door twee professionals genoemd dat zij de behoefte hebben om meer tijd door te brengen met de jongeren. Op welke manier hier invulling aan gegeven zou moeten worden werd daarbij niet gespecificeerd (bijv. activiteiten/lessen langer laten duren of juist buiten die setting meer ruimte creëren). Daarnaast wordt door een respondent benoemd dat er behoefte is aan een beslisboom die richting kan geven aan doorverwijzing naar professionele instanties, zodat ouders hier ook mee geholpen zijn.

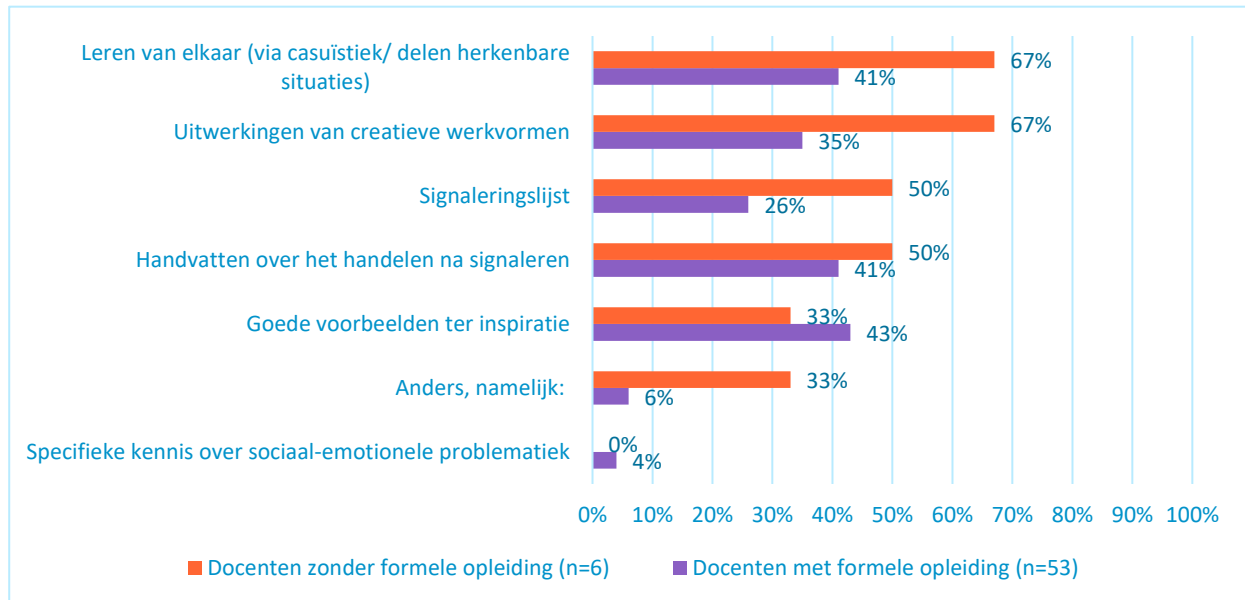
Kunstprofessionals zonder erkende opleiding

Onder professionals die geen erkende opleiding hebben afgerond, blijkt een grotere behoefte aan praktische ondersteuning. Zo geeft 67% van deze groep aan behoefte te hebben aan uitgewerkte creatieve werkvormen en aan het leren van elkaar via herkenbare casuïstiek. Daarnaast wordt behoefte geuit aan handvatten voor het handelen na signalering (50%), een signaleringslijst (50%) en inspirerende

⁶ Alleen de percentages van de antwoordcategorieën neutraal, belangrijk en heel belangrijk zijn hier weergegeven.

praktijkvoorbeelden (33%). Opvallend is dat geen van de professionals aangeeft behoefte te hebben aan specifieke kennis over sociaal-emotionele problematiek. Bij de open categorie 'Anders, namelijk' geeft één professional aan behoefte te hebben aan handvatten voor de samenwerking tussen de school en een kunstvakdocent die slechts tijdelijk aan de school is verbonden.

Figuur 9: Welk soort tools zouden jou helpen om beter te signaleren, te duiden, te ondersteunen en te verwijzen? (docenten met erkende opleiding, n=6; docenten zonder erkende opleiding, n=53)

Inhoudelijke thema's

Vijfentwintig respondenten hebben aangegeven welke onderwerpen of thema's zij graag terugzien in een toolbox en/of training. De antwoorden lopen sterk uiteen⁷, maar kunnen globaal worden onderverdeeld in de volgende categorieën:

- **Inzicht in jongeren en hun beleavingswereld:** Hoe oprechte vragen bij jongeren te stimuleren, hun leefwereld beter te begrijpen, groei te bevorderen los van prestaties, en een veilige en inspirerende omgeving te creëren waar jongeren graag naar terugkeren.
- **Omgaan met verschillen:** Thema's als diversiteit, gender, culturele achtergrond en digitale vaardigheden.
- **Herkennen en duiden van problematiek:** Het signaleren van complexe problematiek bij jongeren en hun ouders, het herkennen van signalen die kunnen wijzen op onderliggende problemen, en inzicht in stoornissen zoals autisme.
- **Omgaan met problematiek:** Vertrouwen opbouwen, omgaan met faalangst, emotieregulatie, zelfvertrouwen, identiteitsontwikkeling, seksualiteit, pesten, depressie en eenzaamheid. Ook het gebruik van kunst en multimedia als uitingsvorm is aan bod gekomen.

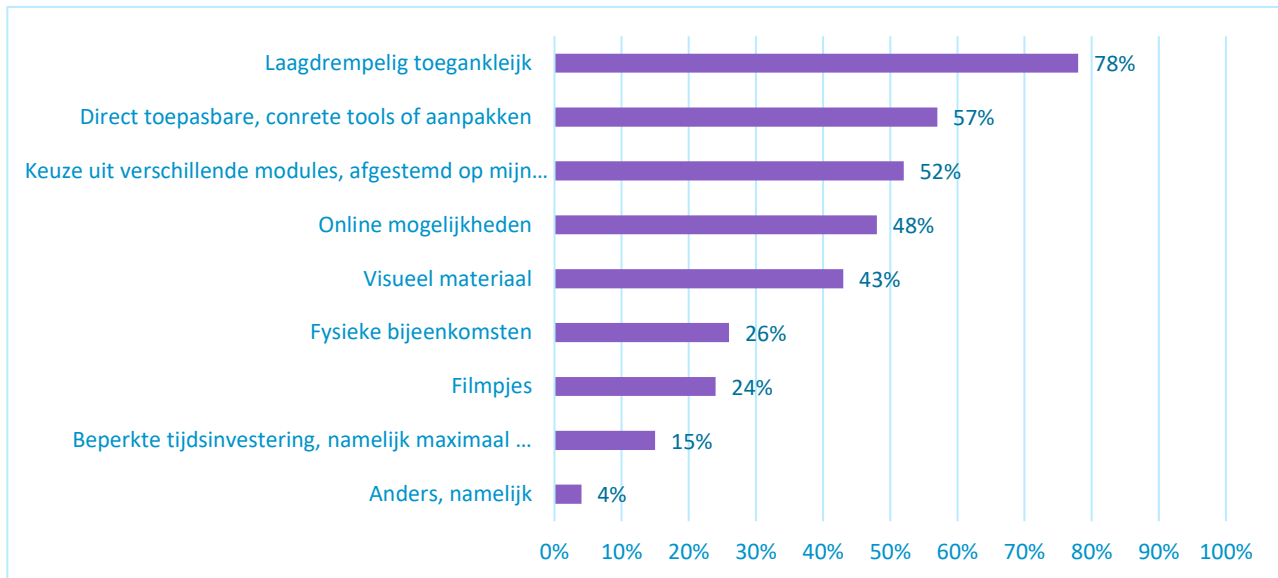
Voorwaarden

Tot slot is onderzocht aan welke voorwaarden een toolbox/training moet voldoen om aantrekkelijk te zijn voor deelnemers. Ruim driekwart van de respondenten (78%) vindt dat de training of toolbox laagdrempelig toegankelijk moet zijn. Daarnaast vindt 57% het belangrijk dat er direct toepasbare, concrete tools of werkwijzen beschikbaar zijn. Ook geeft 52% aan waarde te hechten aan keuzevrijheid uit verschillende modules, afgestemd op de eigen praktijk of discipline. Tot slot vindt 48% het belangrijk dat de toolbox of training ook online toegankelijk is. Over de omvang van de training lopen de meningen uiteen

⁷ In Bijlage C zijn de gegeven antwoorden opgenomen.

van een paar uur tot maximaal vijftien uur. Bij de optie 'anders, namelijk...' noemen respondenten dat zij behoefte hebben aan een combinatie van fysieke bijeenkomsten en online modules, en aan een referentielijst met relevante literatuur om zich verder in het onderwerp te kunnen verdiepen.

Figuur 10: Aan welke aspecten moeten een toolbox en training voldoen om voor jou toegankelijk te zijn? (n=46)

4. Vragenlijst jongeren

Respons en achtergrond

In het Nederlandse onderzoek lag de nadruk op het bevragen van kunstprofessionals. Daarnaast is onder jongeren een Nederlandse vertaling van de vragenlijst die BKJ heeft ontwikkeld uitgezet. In totaal vulden twaalf jongeren de vragenlijst deels of volledig in. Het is belangrijk om te benadrukken dat deze analyse gebaseerd is op een zeer kleine groep jongeren. Hierdoor moeten alle uitkomsten en eventuele percentages met grote voorzichtigheid worden geïnterpreteerd. Omdat op basis van deze beperkte respons geen algemene uitspraken gedaan kunnen worden, en het Duitse onderzoek zich voornamelijk op jongeren richtte, presenteren we in dit hoofdstuk uitsluitend de overkoepelende en relevante bevindingen.

Overkoepelende bevindingen

Uit de ingevulde vragenlijsten blijkt dat 75% van de jongeren op school bezig is met creatieve, culturele of kunstzinnige activiteiten en 83% (ook) in hun vrije tijd. De meeste jongeren (83%) worden tijdens deze activiteiten begeleid door een docent of kunstprofessional; slechts 8% door een vrijwilliger.

Wat betreft het welbevinden geeft de overgrote meerderheid aan zich in de afgelopen twee weken meestal of voortdurend vrolijk (92%), ontspannen (75%) en energiek (67%) te hebben gevoeld. Tegelijkertijd geeft 70% van de jongeren aan dat zij tussen nu en de afgelopen zes maanden hebben ervaren dat het leven wel eens te veel werd. Daarbij zegt 67% dat hun dagen bestonden uit activiteiten die hen interesseerden. De belangrijkste thema's waar jongeren zich zorgen om maken zijn prestatiedruk (100%), het klimaat (92%), oorlogen en conflicten (92%), school (83%) en discriminatie en racisme (83%).

De jongeren is gevraagd hoe zij zich voelen tijdens kunstzinnige activiteiten. Bijna alle jongeren geven aan dat zij goed kunnen opschieten met de docenten en met andere deelnemers. De meeste jongeren voelen zich tijdens deze momenten prettig, comfortabel en veilig, maar 9% voelt zich gespannen.

Als jongeren zich niet prettig voelen, hebben de meesten van hen (70%) iemand om mee te praten. Toch doen maar weinig jongeren dit, want slechts 40% zocht daadwerkelijk hulp. Jongeren praten over het algemeen het liefst met vrienden over mentale gezondheid (80%), maar ook hulp vanuit thuis vindt de meerderheid fijn (60%). Beduidend minder vaak ervaren jongeren die behoefte op school en slechts enkelingen zoeken graag steun bij een vertrouwenspersoon, iemand uit een club of organisatie die zij bezoeken in hun vrije tijd of een andere volwassene die zij vertrouwen.

Tenslotte werd jongeren gevraagd welke drempels zij ervaren als zij hulp willen zoeken. Niet weten waar je terecht kan wordt het meest genoemd (60%), maar ook het moeilijk vinden om persoonlijke zaken te delen (50%) en angst om niet serieus genomen te worden spelen regelmatig (30%). De jongeren geven aan dat kunst hen kan helpen om emoties te uiten of rust te vinden: het wordt benoemd als uitlaatklep. Jongeren benadrukken het belang van een veilige, open sfeer tijdens kunstlessen, waarbij mentale gezondheid bespreekbaar is zonder dat het onderwerp te zwaar wordt aangezet.

Bij het invullen van de vragenlijst gaven jongeren enkele kritische opmerkingen. Zo vonden zij dat de vragenlijst suggereert dat jongeren per definitie worstelen met hun mentale gezondheid, terwijl dit lang niet voor iedereen het geval is. Ook vond een aantal van hen dat de positieve aspecten van het werken met creatieve uitingen onvoldoende aandacht krijgt.

Conclusie

De veldverkenning binnen het MIND-CARE-project benadrukt dat kunst- en cultuureducatie wezenlijk kunnen bijdragen aan het sociaal-emotioneel welbevinden van jongeren. Kunst maakt ruimte voor expressie, biedt jongeren een veilige manier om emoties te uiten en creëert mogelijkheden voor verbinding. Deze bevindingen sluiten nauw aan bij de literatuurstudie in de literatuurinventarisatie, waarin kunst en cultuur worden beschreven als krachtige middelen voor zelfexpressie, identiteitsontwikkeling, empathie, sociaal begrip en verbondenheid (Fancourt & Finn, 2019; Jolles, 2017; Kerkvliet et al., 2021; LKCA, 2024; NJI, z.d.; Kim & Sook, 2017; Van Ast, 2016; Biesta, 2012; Tullius, 2024; Zeng et al., 2024).

De bevindingen uit de literatuurinventarisatie, de valideringsgesprekken en vragenlijsten hebben geleid tot een aantal aandachtspunten en bouwstenen voor het ontwikkelen van de toolbox en/of training. De uitkomsten van de veldverkenning worden besproken aan de hand van de drie doelen die aan het begin van dit rapport zijn genoemd:

- Het in kaart brengen welke vormen van (licht) sociaal-emotionele uitdagingen er bij jeugdigen in een cultuureducatieve setting aangetroffen worden
- Het in kaart brengen welke behoeften er zijn aan ondersteuning op sociaal-emotioneel gebied in relatie tot cultuureducatie bij jeugdigen en bij kunstvakprofessionals
- Het aanreiken van aandachtsgebieden en bouwstenen voor de te ontwikkelen training en de bijbehorende toolbox. Deze zullen gericht zijn op het herkennen van problematiek, daarin de juiste houding bepalen en een set van (lichte) interventies vanuit cultuureducatie.

(Licht) sociaal-emotionele uitdagingen bij jongeren in de cultuureducatieve setting

Uit de veldverkenning blijkt dat kunstprofessionals regelmatig te maken krijgen met jeugdigen die kampen met sociaal-emotionele uitdagingen. De meest voorkomende signalen zijn een gebrek aan zelfvertrouwen of een laag zelfbeeld, overprikkeling, stress of overmatig piekeren, en faalangst. Deze bevindingen sluiten aan bij bredere literatuur waaruit blijkt dat jongeren steeds vaker te maken hebben met prestatiedruk, eenzaamheid en gevoelens van onzekerheid (Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, 2025; Kerkvliet et al., 2021). Kunst- en cultuureducatie kan in deze context een belangrijke rol spelen doordat het ruimte biedt voor expressie, zelfreflectie en het ontwikkelen van een positief zelfbeeld.

Welke behoeften zijn er aan ondersteuning op sociaal-emotioneel gebied in relatie tot cultuureducatie bij jeugdigen en bij kunstvakprofessionals?

Kunstprofessionals geven in de gesprekken en de peiling aan dat zij zich verantwoordelijk voelen voor het ondersteunen van jongeren, maar regelmatig belemmeringen ervaren die buiten hun directe invloed liggen, zoals een gebrek aan tijd en ruimte om met jongeren en collega's in gesprek te gaan. Kunstprofessionals hebben daarom behoefte aan handvatten voor het benutten van de ruimte die zij binnen hun eigen context hebben om jongeren te ondersteunen en voor de manier waarop zij hier binnen hun eigen organisatie (indien zij die hebben) bij het management aandacht voor kunnen vragen. Daarnaast is er behoefte aan meer duidelijkheid over grenzen en verantwoordelijkheden: veel kunstprofessionals willen beter kunnen signaleren en doorverwijzen, maar zien zichzelf nadrukkelijk niet als hulpverleners. Dit vraagt om verdere duiding van professionele grenzen en verantwoordelijkheden. De bovengenoemde tussenstap biedt ook ruimte voor dialoog met professionals: wat verstaan zij onder hun rol, waar ligt de grens, en welke ondersteuning hebben zij nodig om effectief en verantwoordelijk te handelen?

Aandachtsgebieden en bouwstenen voor de te ontwikkelen training en/of toolbox

Tenslotte levert het onderzoek aandachtspunten en bouwstenen op voor de ontwikkeling van de training en toolbox. Daarbij dient in het achterhoofd gehouden te worden dat de vragenlijst door een betrekkelijk kleine groep respondenten is ingevuld. Bovendien is het niet geheel ondenkbaar dat de groep die de

vragenlijst heeft ingevuld, zich wat bewuster is van de rol van cultuureducatie bij mentaal welzijn van jongeren.

Aandachtspunten

Allereerst komt naar voren dat niet alle kunstprofessionals aangeven behoefte te hebben aan ondersteuning bij het omgaan met sociaal-emotionele problematiek van jongeren. Dat vraagt nauwkeurige afstemming op wat er al beschikbaar is aan ondersteuning en waar er hiaten zijn.

De benaming, toon en terminologie in toolbox en training doen ertoe, zo blijkt. Termen als uitdagingen en een focus op welbevinden en professionele bekwaamheid sluiten beter aan dan de term problematiek, wat als stigmatiserend kan worden ervaren. Een positieve insteek heeft voor veel professionals de voorkeur. Ook kan het helpend zijn om als insteek te kiezen voor de bekwaamheid van de professional in plaats van de problemen van de jongeren. Tenslotte blijkt de term 'toolbox' niet bij alle professionals dezelfde associaties op te roepen: sommigen vinden het te technisch of te instrumenteel, terwijl anderen het juist wel als praktisch en bruikbaar ervaren. Het is daarom aan te raden om alternatieve benamingen te verkennen die recht doen aan het doel en de inhoud en die breed worden herkend.

Er zijn aanwijzingen dat professionals die werkzaam zijn in verschillende contexten (binnen- of buitenschools, regulier of gespecialiseerd onderwijs, onderwijstype etc.), verschillende behoeftes hebben als het gaat om een toolbox en/of training. Het zou goed zijn ruimte te bieden voor flexibiliteit binnen de toolbox en/of training als het gaat om inhoud. Ook het bereiken van de juiste doelgroep vraagt om een gerichte strategie. Wie wil je bereiken en hoe benader je hen? Het valt op dat, ondanks ruime aandacht voor het verspreiden van de vragenlijst via verschillende netwerken en kanalen, bepaalde groepen professionals niet voldoende bereikt zijn (bijvoorbeeld in het buitenschoolse veld). Daarnaast blijkt uit de peiling dat kunstprofessionals niet altijd een passend aanbod weten te vinden als ze wel naar scholing op zoek gaan. Als je hen beter wilt bereiken tijdens de ontwikkeling van de toolbox en met het aanbod, is het nodig om scherp aandacht te hebben voor hoe je deze groep aanspreekt. Al met al is het belangrijk om er, samen met netwerkpartners, voor te zorgen dat aanbod goed vindbaar is door de toolbox/training duidelijk te positioneren.

Uit de veldverkenning blijkt dat er al heel wat scholing is, maar dat een goed overzicht ontbreekt. Een eerste activiteit zou kunnen zijn: het samenstellen van een overzicht van het bestaande aanbod: waar, voor wie, met welk doel. Vervolgens kan bepaald worden:

1. Waar er hiaten zijn in het aanbod;
2. Of die hiaten in het bestaande aanbod kunnen worden toegevoegd of dat een aparte toolbox en training meer voor de hand liggen. Ook een combinatie van beide is denkbaar.

Waar het op basis van deze verkenning nog aan lijkt te ontbreken is scholing die zich specifiek richt op kunst als middel voor het sociaal-emotioneel welbevinden van jongeren, waarbij er gebruik wordt gemaakt van de intrinsieke elementen die al in de kunstvakken aanwezig zijn (in plaats van een focus op meer algemene pedagogische vaardigheden). Door hierop in te zetten kan een waardevolle toevoeging op huidig aanbod ontstaan. Een andere invalshoek die kansrijk is, is het organiseren van collegiale consultatie. Hier hebben veel kunstprofessionals behoefte aan. Ook past dit binnen het beeld dat veel professionals goed weten wat ze doen, waarbij de training of toolbox kan helpen van hen 'bewust bekwaam' te maken (in plaats van 'onbewust bekwaam').

Hoewel het rapport een overzicht biedt van behoeften en inzichten van kunstprofessionals, is het geen blauwdruk voor een training of toolbox. Een tussenstap is noodzakelijk, bijvoorbeeld in de vorm van co-creatieve werksessies of een pilot met kunstprofessionals om concrete inhoud, formats of werkvormen te ontwikkelen, te testen en te verfijnen. Zorg hierbij voor een groep professionals met verschillende achtergronden en ervaringen. Ook is het aan te raden om jongeren in het vervolg te raadplegen: wat hebben zij nodig en wat werkt voor hen? Dit verhoogt niet alleen de kwaliteit van het uiteindelijke product, maar ook het draagvlak en de toepasbaarheid.

Bouwstenen

In de vorm van verschillende inhoudelijke elementen zijn er bouwstenen naar voren gekomen die respondenten graag in de toolbox/training zien terugkomen. Voor een volledig overzicht verwijzen we onder andere naar Bijlage C waar de open antwoorden op dergelijke vragen zijn opgenomen.

Overkoepelend gaat het om de volgende onderdelen:

- Verbinding maken en een vertrouwensband opbouwen
- Voelsprietten ontwikkelen en signaleren, met name op gebied van mentale problemen zoals depressie, sociale angst of faalangst
- Het gesprek met jongeren op gang brengen: hoe help je hen hun (hulp)vraag te stellen?
- Beter kunnen aansluiten bij moeilijk bereikbare doelgroepen: hoe vind je de juiste toon, aanpak en expressievorm?
- Zelfreflectie en reflecteren op eigen handelen
- Ondersteuning bij het verwijzen van jongeren en de samenwerking met andere professionals
- Handvatten in het contact en samen optrekken met ouders

Bronnen

Biesta, G. J. J. (2012). *Goed onderwijs en de cultuur van het meten: Ethiek, politiek en democratie*. Boom Lemma uitgevers.

Fancourt, D., & Finn, S. (2019). *What Is the Evidence on the Role of the Arts in Improving Health and Well-Being*.

Figueiredo, C., Pereira, T., NPA - National Plan for the Arts, LiDA - Laboratório de Investigação em Design e Artes, at Caldas da Rainha School of Arts and Design of the Polytechnic of Leiria, & UNESCO - United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. (2024). *Tell those in charge* (Door S. Brighenti, L. Afonso, & M. Santos; S. Brighenti, L. Afonso, L. Ferro, C. Quintão, M. Santos, Maria de Assis Swinnerton, Calouste Gulbenkian Foundation, & Inês da Câmara, Mapa das Ideias, Reds.).

Haanstra, F., Dieleman, C., Hoek, E. van, Reus, L. & Schönau, D. (2022). Wat werkt in kunstzinnige oriëntatie? Reviewstudie naar beïnvloedbare factoren voor leerprestaties bij kunstzinnige oriëntatie in het primair onderwijs. [Wat werkt in kunstzinnige oriëntatie? - Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten \(AHK\)](#)

Jolles. (2017). Buitengewoon. In *Buitengewoon*. https://www.lkca.nl/wp-content/uploads/2020/01/2019-Buitengewoon_Onderzoek-Jongeren.pdf

LKCA. (2024). Nieuwe Fundamenten voor Cultuureducatie. In *Unknown* [Unknown]. <https://www.lkca.nl/wp-content/uploads/NIEUWE-FUNDAMENTEN-CULTUUREDUCATIE DIGI DEF-nov-2024.pdf>.

Kerkvliet, T., Lagendijk, W., Smetsers, G., Smolenaars, R., Teunissen, N., LKCA, Sardes, Braam, H., Kox, R., & Meewis, V. (2021). *De rol van cultuureducatie in het Nationaal Programma Onderwijs*. https://www.lkca.nl/wp-content/uploads/2021/07/De-rol-van-cultuureducatie-in-het-NPO_DEF.pdf

Kim, S.H. & Sook, L. (2017). Effects of an interpersonal caring music activity program on loneliness, self-esteem, and the stress response in children of single-parent families. *The Journal of the Korea Contents Association*, 17(4), 219-228. <https://doi.org/10.5392/JKCA.2017.17.04.219>

Kirschner, S. & Tomasello, M. (2010). Joint Music Making Promotes Prosocial Behavior in 4-Year-Old Children. *Evolution and Human Behavior*, 31(5), 354-364. <https://doi.org/10.1016/j.evolhumbehav.2010.04.004>

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. (2025, 21 mei). *Praktijkverhalen uit po en vo*. Nationaal Programma Onderwijs. <https://www.nponderwijs.nl/praktijkverhalen-po-vo>

NJI. (z.d.). *Vrije tijd en de ontwikkeling*. NJI.nl. Geraadpleegd op 15 mei 2025, van <https://www.nji.nl/vrije-tijd/vrije-tijd-en-de-ontwikkeling#:~:text=Vrijetijdsbesteding%20is%20belangrijk%20voor%20de,die%20helpen%20bij%20hun%20ontwikkeling>.

Poll, J., Notten, N., Kleijn, M. de, Faber, P., Herschoe, L., & Kommer, M. (2023). Kunst als (ver)wondermiddel. Over de inzet van actieve cultuurparticipatie voor Positieve Gezondheid in de eerstelijnszorg. LKCA: Utrecht.

Schellenberg, E.G., Corrigan, K.A., Dys, S.P., & Malti, T. (2015) Group Music Training and Children's Prosocial Skills. PLoS ONE 10(10): e0141449. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0141449>

Staal, J. (2024, 22 januari). *Opgroeien in een Kansrijke Omgeving en het IJslandse model*. Trimbos-instituut. <https://www.trimbos.nl/aanbod/programmas/opgroeien-in-een-kansrijke-omgeving/ijslandse-preventiemodel/#:~:text='Opgroeien%20in%20een%20Kansrijke%20Omgeving,positieve%20manier%20terug%20te%20dringen>.

SLO (2025). *Sociaal-emotionele ontwikkeling*. [Sociaal-emotionele ontwikkeling - SLO](#)

Tullius, J. (2024). *Enhancing mental health literacy in secondary education: development and evaluation of a school-based approach*. [Thesis fully internal (DIV), University of Groningen]. University of Groningen. <https://doi.org/10.33612/diss.1107688002>

Vincent-Lancrin, S., González-Sancho, C., Bouckaert, M., De Luca, F., Fernández-Barrerra, M., Jacotin, G., Urgel, J., & Vidal, Q. (2019). Fostering Students' Creativity and Critical Thinking. What it Means in School. *Educational Research and Innovation*, October 2019. <https://doi.org/10.1787/62212c37-en>

Zeng, W., Zou, H., Tang, W., Wu, J., & Xiang, M. (2024). Defining mental health literacy: A systematic literature review. *Journal of Public Mental Health*, 23(3), 189–202. <https://doi.org/10.1108/JPMH-04-2024-0055>

Bijlage A: Vragenlijst professionals

Introductietekst

Beste kunstprofessional,

Fijn dat je wil meewerken aan het ontwikkelen van een toolbox en training voor kunstprofessionals rondom mentaal welzijn en welbevinden van jongeren!

Het bezig zijn met kunst en cultuur kan gedachten, ideeën en emoties losmaken. Kunstzinnige en culturele activiteiten bieden bij uitstek de kans om die te ervaren, te uiten en te delen met anderen. De toolbox en training zijn bedoeld om kunstprofessionals te helpen om jongeren hierbij zo goed mogelijk te ondersteunen.

Om tot een goed en passend aanbod te komen halen we via deze vragenlijst bij professionals op wat jullie tegenkomen in jullie werk, hoe jullie dat aanpakken en waar behoefte aan is. Het invullen van de vragenlijst duurt ongeveer 15 minuten en is anoniem.

Met vragen over het project kan je terecht bij Jan van den Eijnden (LKCA) via j.vandeneijnden@lkca.nl.

Lukt het niet om de vragenlijst in te vullen? Neem dan contact op met Cudi Golpinar (Sardes), via c.golpinar@sardes.nl.

Alvast hartelijk dank voor het invullen!

Algemeen

1. In welke kunstdiscipline(s) ben je werkzaam?

Meerdere antwoorden mogelijk.

- Muziek, zang
- Muziek, instrument
- Muziek, koor/orkest/band
- Muziek, componeren
- Musical/muziektheater
- Muziektechnologie
- Beeldend, tekenen
- Beeldend, handvaardigheid
- Beeldend, keramiek
- Beeldend, fotografie
- Beeldend, grafisch ontwerp
- Audiovisueel (o.a. film, podcast)
- Game design
- Theater
- Dans
- Circus
- Urban arts
- Literatuur (o.a. schrijven, spoken word)
- Ckv/kcv
- Kunst algemeen

- Anders, namelijk... (open)
2. Werk je (onder andere) met jongeren van 14 t/m 17 jaar oud?
- Ja
 - Nee → [uit de vragenlijst: U behoort helaas niet tot de doelgroep van dit onderzoek. Bedankt voor uw interesse om deel te nemen.]
3. Hoelang werk je al met deze doelgroep (14-17 jaar)?
- Minder dan een jaar
 - Korter dan 5 jaar
 - Tussen de 5 en 10 jaar
 - Langer dan 10 jaar
4. Waar ben je werkzaam?
- Meerdere antwoorden mogelijk.*
- Binnen het regulier voortgezet onderwijs
 - Binnen het praktijkonderwijs
 - Binnen het speciaal onderwijs (gespecialiseerd onderwijs)
 - Binnen het MBO
 - Buitenschools (vrije tijd), op de volgende manier: (open)
[Placeholder: bijv. via een kunstinstelling, docentencollectief, als zelfstandige kunstprofessional; binnen wijkproject of gericht op naschoolse activiteiten]
5. Hoe zou je de jongeren waar jij mee werkt omschrijven? (open)
- We horen graag iets meer jouw doelgroep, bijvoorbeeld leeftijd, gender, in wat voor omstandigheden ze opgroeien etc.*
6. Heb je een formele opleiding afgerond binnen (een van de) discipline(s)?
- Formele opleiding: bijvoorbeeld hbo-opleiding voor het docentschap in de kunstvakken (beeldend, muziek, theater, dans) of mbo- of hbo-kunstvakopleiding. (meerkeuze)*
- Ja, een opleiding voor het docentschap.
 - Ja, een opleiding voor uitvoerend professional.
 - Nee

Signaleren en herkennen van sociaal-emotionele problematiek

De training en toolbox zal zich richten op het ondersteunen en stimuleren van het welzijn en welbevinden van jongeren via kunst en cultuur.

7. Geef aan in welke mate de jongeren met wie jij werkt te maken hebben met de volgende uitdagingen.

	Nooit	Zelden	Soms	Regelmatig	Vaak	Weet ik niet / Heb ik niet goed in beeld
Faalangst						
Stress of overmatig piekeren						
Gebrek aan zelfvertrouwen/laag zelfbeeld						

Slaapproblemen						
Stemmingswisselingen						
Identiteitsvragen (o.a. gender of geaardheid)						
Veel conflicten met leeftijdsgenoten						
Eenzaamheid / sociale isolatie						
Angstklachten						
Overprikkeldheid						
Somberheid/depressieve klachten						
Externaliserend gedrag, zoals agressie of impulsief gedrag						
Overmatig middelengebruik (ingezet als coping)						
Problematische thuissituatie						
Anders, namelijk:						

[als overal Weet ik niet is ingevuld > door naar vraag 10]

8. Zie je verschillen tussen bepaalde (groepen) jongeren waar je mee werkt in de mate waarin bovenstaande uitdagingen voorkomen?

Denk bijvoorbeeld aan gender, leeftijd, culturele of sociale achtergrond.

- Ja
- Nee

9. [als 7 = Ja] Licht je antwoord toe: welke verschillen zie je?

Signaleren, duiden en handelen

10. Geef aan hoe bekwaam je je voelt om (mogelijke problemen met) welzijn en welbevinden bij jongeren te...

	Helemaal niet bekwaam	Niet bekwaam	Neutraal	Redelijk bekwaam	Heel bekwaam
Signaleren					
<i>Herken je het als het niet zo goed gaat met jongeren?</i>	○	○	○	○	○
Bespreken					
<i>Voel je je voldoende toegerust om met jongeren in gesprek te gaan over hoe het met ze gaat?</i>	○	○	○	○	○
Begeleiden	○	○	○	○	○

Voel je je voldoende bekwaam om jongeren met wie het niet zo goed gaat te ondersteunen?					
Duiden Lukt het om de achterliggende oorzaak in beeld te krijgen en te begrijpen?	○	○	○	○	○
Verwijzen Weet je wanneer en naar wie je een jongere kan verwijzen als je denkt dat dit nodig is?	○	○	○	○	○

11. Op welk gebied zou je graag nog meer kennis en vaardigheden willen hebben? (open)
Waar wil jij je verder in ontwikkelen? Dit kan een specifiek onderwerp zijn maar het kan ook te maken hebben met de relatie met de jongere of andere randvoorwaarden (zoals voldoende tijd en ruimte hebben, privacy overwegingen, collegialiteit etc.)

12. Heb je wel eens scholing gevolgd over het ondersteunen en stimuleren van het welzijn en welbevinden van jongeren binnen jouw werk?

Denk bijvoorbeeld aan een cursus, training, coaching of intervisie.

- Ja, namelijk: (welke/waar)
- Nee

13. [Als 12=Ja] Heeft deze scholing jou voldoende geholpen om jongeren beter te ondersteunen?

- Ja
- Nee, ik heb/had na de scholing nog behoefte aan: ...

14. Weet je waar je dit soort scholing kunt vinden?

- Ja, ik zoek dan hier:
- Soms wel, soms niet
- Nee

Samenwerking

15. Heb je toegang tot of mogelijkheden om af te stemmen met andere professionals bij het ondersteunen van leerlingen?

- Ja, namelijk met: *meerkeuze*
 1. Ja met een Mentor
 2. Ja met een Zorgcoördinator
 3. Ja met een Intern begeleider
 4. Ja met een Schoolmaatschappelijk werk
 5. Ja met een Jeugdhulp
 6. Ja met een Sociaal wijkteam
 7. Ja met een Jongerenwerk

- 8. Ja met een Rolmodellen
 - 9. Ja met een Collega's binnen de kunstinstelling
 - 10. Ja met een Docentencollectief
 - 11. Anders, namelijk...
 - Nee, ik zou dit wel willen maar het lukt niet omdat: (open)
 - Nee, ik heb hier geen behoefte aan.
16. Betrek je ouder(s)/verzorger(s) als je het vermoeden hebt dat het niet zo goed met hun kind gaat?
- Ja, namelijk door.... (open)
 - Soms
 - Nee, want ... (open)
17. Heb je behoefte aan meer tools en kennis om beter met ouders samen op te kunnen trekken als er zorgen zijn om hun kind?
- Ja
 - Nee

Inzet van cultuureducatie en de eigen discipline

De volgende vragen richten zich op de rol van cultuureducatie bij het zichtbaar en bespreekbaar maken van uitdagingen die jongeren ervaren. Welke ervaringen heb je daarmee? Wat werkt wel en wat juist niet?

18. Hoe zet jij kunst en cultuur in om met een jongere in gesprek te gaan over hoe het met ze gaat? (open)
19. Zijn er specifieke werkvormen, opdrachten, benaderingen of materialen die jij effectief vindt om jongeren te ondersteunen?
- Ja, namelijk:...
 - Nee
20. Welke aspecten van kunst en cultuur helpen jongeren het meest bij het uiten of verwerken van gevoelens of thema's die hen bezig houden?
- Kies de (maximaal) vijf belangrijkste opties.*
- Het maken
 - Het verbeelden
 - Reflecteren
 - Presenteren
 - Sociale interactie
 - Identiteitsontwikkeling
 - Gevoel van verbondenheid
 - Verminderen van stress
 - Vergroten van zelfvertrouwen
 - Versterken van zelfexpressie
 - Ontwikkelen van discipline en doorzettingsvermogen
 - Opdoen van succeservaringen
 - Afleiding
 - Het doorbreken van patronen
 - Anders, namelijk ...

21. Geef hieronder aan hoe belangrijk jij elk van deze voorwaarden vindt bij het omgaan met jongeren waar het niet goed mee gaat?

Matrix; voor elk punt invullen 1 tm 5, helemaal niet belangrijk tot heel belangrijk

- Vertrouwensrelatie tussen de jongere en de professional
- Structurele, langer durende deelname van de jongere
- Vertrouwensrelatie met andere jongeren
- Veilige sfeer in de groep
- Reflecterend op eigen handelen als professional
- Kennis en bewustzijn over de vraag achter gedrag
- Doelgerichte aanpak op sociaal-emotioneel vlak
- Het gebruiken van erkende, bewezen effectieve methodieken
- Samenwerking en afstemming met anderen
- Het hebben van een fysieke ruimte en veilige plek waar de jongere (samen of zonder jou) terecht kan
- Anders, namelijk ...

Behoeften voor de toolbox en training

We zijn tot slot benieuwd wat jij belangrijk vindt voor de toolbox en training die worden ontwikkeld.

22. Welk soort tools zouden jou helpen om beter te signaleren, te duiden, te ondersteunen en te verwijzen?

Meerdere antwoorden mogelijk

- Signaleringslijst
- Handvatten over het handelen na signaleren
- Goede voorbeelden ter inspiratie
- Leren van elkaar, bijvoorbeeld via casuïstiek of door herkenbare situaties te delen
- Uitwerkingen van creatieve werkvormen
- Specifieke kennis over bepaalde sociaal-emotionele problematiek, namelijk ... (open)
- Anders, namelijk: (open)

23. Welke onderwerpen of thema's zouden volgens jou in de toolbox en training aan bod moeten komen? (open)

24. Aan welke aspecten moeten een toolbox en training voldoen om voor jou toegankelijk te zijn?

Meerdere antwoorden mogelijk

- Laagdrempelig toegankelijk
- Beperkte tijdsinvestering, namelijk maximaal ... (open)
- Keuze uit verschillende modules, afgestemd op mijn praktijk of mijn discipline
- Online mogelijkheden
- Fysieke bijeenkomsten
- Direct toepasbare, concrete tools of aanpakken
- Visueel materiaal
- Filmpjes
- Anders, namelijk ... (open)

Afsluiting

25. Is er nog iets wat je ons wil meegeven over dit onderwerp? Dat kan hier: (open)

26. Mogen we in het vervolg van het traject (naar verwachting begin 2026) contact opnemen om verder te praten over de invulling van de training en toolbox?

a. Ja, contact opnemen kan via het volgende emailadres:

b. Nee

Hartelijk dank voor het invullen van de vragenlijst!

Vergeet niet te klikken op 'Antwoorden versturen'.

Bijlage B: Vragenlijst jongeren

Welkom

Bedankt dat je meedoet aan ons onderzoek en de vragenlijst wilt invullen!

Landelijk Kenniscentrum voor Cultuureducatie en Amateurkunst (LKCA) en Sardes vinden het belangrijk dat kinderen en jongeren in heel Nederland kunst en cultuur kunnen maken en beleven.

Met deze vragenlijst willen we beter begrijpen hoe kunstonderwijs en culturele (vrijtijds)activiteiten kunnen bijdragen aan de mentale gezondheid van jongeren en welke rol docenten daarbij kunnen spelen. Dat geldt zowel voor kunst en cultuur op school als in de vrije tijd.

Als je aan onze vragenlijst meedoet, is het belangrijk dat je al deelneemt aan kunstonderwijs en/of culturele activiteiten in je vrije tijd. Dat kan bijvoorbeeld drama of beeldende kunst op school zijn, muziekles in je vrije tijd, een filmworkshop, een literatuur- of theaterclub, zangles of koor, en nog veel meer.

Er zijn geen goede of foute antwoorden in deze vragenlijst. Het gaat om jouw ervaringen en jouw mening. Deelname aan de vragenlijst is vrijwillig en je kunt op elk moment stoppen. Je antwoorden worden anoniem verwerkt.

Als je vragen hebt over de deelnamevoorwaarden, de vragenlijst in het algemeen of over de verwerking van de resultaten, kun je contact opnemen met Carlijn Waaijer (c.waaijer@sardes.nl).

Alvast hartelijk bedankt!

Wil je bevestigen dat je de deelnamevoorwaarden begrijpt en ermee akkoord gaat:

- Ik begrijp dat mijn deelname aan de vragenlijst vrijwillig is. Ik kan op elk moment stoppen.
 - Ik bevestig dat ik tussen de 14, 15, 16 of 17 jaar oud ben.
 - Ik ga ermee akkoord dat mijn antwoorden anoniem worden verwerkt.
-
- Ik begrijp de voorwaarden, ga ermee akkoord en wil meedoen aan de vragenlijst.
 - Ik ga niet akkoord en wil niet deelnemen. [→ uit de vragenlijst]

Achtergrondinformatie

1. Hoe identificeer jij je?

- Als vrouw
- Als man
- Als non-binair persoon
- Ik identificeer mij anders, namelijk als: (open)
- Wil ik niet zeggen

2. Wanneer ben jij bezig met creatieve, culturele of kunstzinnige activiteiten?

Meerkeuze

- ☐ Op school
- ☐ In mijn vrije tijd

3. Welke creatieve, culturele of kunstzinnige activiteiten onderneem je regelmatig op school of in jouw vrije tijd?

Meerdere antwoorden mogelijk: klik alle opties aan die voor jou gelden.

- ☐ Dans
- ☐ Theater
- ☐ Muziek – individueel (zangles, instrument)
- ☐ Muziek – in een groep (muziekles op school, band, orkest, koor, etc.)
- ☐ Musical / muziektheater
- ☐ Tekenen en/of schilderen
- ☐ Handvaardigheid
- ☐ Beeldhouwen
- ☐ Design / vormgeving
- ☐ Fotografie / Film
- ☐ Creatief schrijven
- ☐ Rap / spoken word / poëzie
- ☐ Gamedesign
- ☐ Circus
- ☐ Andere activiteiten, namelijk: (open)
- ☐ Geen van deze [→ uit de vragenlijst]

4. Wie begeleidt de activiteit waaraan je deelneemt?

- ☐ Een docent of kunstprofessional die hiervoor is opgeleid
- ☐ Een vrijwilliger
- ☐ Dat weet ik niet

Algemeen welbevinden

In het eerste deel willen we graag weten hoe je je voelde in de afgelopen weken. Klik bij elke zin het vakje aan dat het beste bij jou past. Er zijn geen goede of foute antwoorden.

Als je tijdens het lezen en beantwoorden van de volgende vragen het gevoel hebt dat je met iemand wilt praten over je situatie, zorgen of gevoelens, dan kun je gratis en anoniem contact opnemen met:

- **De Kindertelefoon** via 0800 0432 (dagelijks van 11:00 tot 21:00)
- Of chatten via www.kindertelefoon.nl

5. In de laatste twee weken...

	De hele tijd	Meestal	Iets meer dan de helft van de tijd	Iets minder dan de helft van de tijd	Af en toe	Helemaal niet
...was ik vrolijk en goed gehumeurd.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
...voelde ik me rustig en ontspannen.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
...voelde ik me energiek en actief.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
...was ik 's ochtends uitgeslapen en voelde ik me fris.	☐	☐	☐	☐	☐	☐

...bestond mijn dagelijks leven uit leuke dingen en dingen die me interesseren.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
---	-----------------------	-----------------------	-----------------------	-----------------------	-----------------------	-----------------------

6. Iedereen maakt zich weleens zorgen over de toekomst – die van onszelf en die van de wereld. Geef aan hoezeer de volgende onderwerpen je bezig houden:

	Hier maak ik mij nooit zorgen over	Hier maak ik mij soms zorgen over	Hier maak ik mij vaak zorgen over
School	☐	☐	☐
Prestatiedruk in de maatschappij	☐	☐	☐
Oorlogen en conflicten in de wereld	☐	☐	☐
Hoe ik eruit zie	☐	☐	☐
Mijn gezin of familie	☐	☐	☐
Het klimaat	☐	☐	☐
Discriminatie en racisme	☐	☐	☐
Mijn genderidentiteit	☐	☐	☐

7. Is er nog een ander onderwerp waar je je vaak zorgen over maakt? [open]

Welbevinden tijdens het beoefenen van kunst en cultuur

Deze vragen gaan concreter over wat je op school of in je vrije tijd doet aan creatieve of culturele activiteit(en) die je in het begin hebt ingevuld (bijv. koor, dansen, schilderen of schrijven).

8. Geef aan in hoeverre je het eens bent met de volgende uitspraken:

	Helemaal oneens	Oneens	Meer oneens dan eens	Meer eens dan oneens	Mee eens	Helemaal mee eens
Ik kan goed opschieten met de docent die de activiteit(en) begeleidt.						
Ik kan goed opschieten met de andere jongeren die meedoen.						
Ik begrijp wat ik tijdens de activiteit moet, kan en mag doen.						
Ik haal plezier uit de activiteiten en oefeningen die we doen.						

9. Geef aan in hoeverre je het eens bent met de volgende uitspraken:

	Nooit	Zeer zelden	Af en toe	Regelmatig	Meestal	Altijd
--	-------	-------------	-----------	------------	---------	--------

Tijdens de activiteit voel ik me comfortabel en veilig.						
Tijdens de activiteit ben ik gespannen en gestresst.						

Ondersteuning en hulp

In het volgende gedeelte willen we graag weten waar jij hulp of steun vraagt als het minder goed met je gaat. We hebben het bij deze vragen over mentale gezondheid. We bedoelen hiermee in hoeverre je je goed voelt en goed in je vel zit.

10. Heb je wel eens het gevoel gehad dat alles je echt even te veel was?

- ☐ Nee
- ☐ Ja, in de afgelopen 6 maanden
- ☐ Ja, maar langer dan 6 maanden geleden
- ☐ Wil ik niet zeggen.

11. Is het voor jou makkelijk om iemand te vinden met wie je kunt praten of die je ondersteunt als het niet zo goed met je gaat?

- ☐ Ja
- ☐ Meestal
- ☐ Niet echt
- ☐ Nee

12. Heb je in het afgelopen jaar vrienden om hulp gevraagd als het ging om mentale gezondheid?

- ☐ Ja
- ☐ Nee
- ☐ Wil ik niet zeggen

13. Heb je in het afgelopen jaar iemand uit je familie om hulp gevraagd als het ging om mentale gezondheid?

- ☐ Ja
- ☐ Nee
- ☐ Wil ik niet zeggen

14. Heb je in het afgelopen jaar een volwassene op school om hulp gevraagd als het ging om mentale gezondheid?

- ☐ Ja
- ☐ Nee
- ☐ Wil ik niet zeggen

15. Heb je in het afgelopen jaar op een andere plek om hulp gevraagd als het ging om mentale gezondheid (bijvoorbeeld bij een vereniging, buitenschoolse activiteiten of online)?

- ☐ Ja
- ☐ Nee
- ☐ Wil ik niet zeggen

16. Met wie zou je het liefst praten als je vragen hebt over mentale gezondheid?

Meerdere antwoorden mogelijk: kies alle opties die voor jou gelden.

- ☐ Iemand uit mijn familie
- ☐ Vriend(in)

- Vertrouwenspersoon op school of schoolmaatschappelijk werker
- Iemand uit een club of organisatie die ik in mijn vrije tijd bezoek (bijv. trainer, tekendocent of koorleider)
- Een andere volwassene die ik vertrouw (bijv. vriend(in) van de familie)
- Met een telefonische hulplijn
- Online/chatten met een professional of hulpverlener
- Iemand anders, namelijk: (open)

17. Waar zou je het liefst hulp of steun krijgen als het gaat om mentale gezondheid?

Meerdere antwoorden mogelijk: kies alle opties die voor jou gelden.

- Op school
- Op een vereniging of bij mijn vrijetijdsactiviteiten
- Thuis/bij mijn familie
- Bij mijn huisarts
- Online, via de website van een organisatie
- Via social media
- Telefonisch
- Ergens anders, namelijk: (open)
- Weet ik niet

18. Wat zijn voor jou (mogelijke) drempels om hulp te zoeken?

Meerdere antwoorden mogelijk: kies alle opties die voor jou gelden.

- Ik weet niet wie ik moet vragen
- Ik vind de persoon die hulp aanbiedt niet prettig
- Ik voel me niet veilig om mijn zorgen te delen
- Ik ben bang niet serieus genomen te worden
- Ik wil geen persoonlijke dingen tegen vreemden zeggen
- Ik maak me zorgen over wat mensen over me zouden zeggen
- Ik wil niet dat vrienden het weten
- Ik wil niet dat mijn familie het weet
- Ik wil niet dat leraren het weten
- Ik wil niemand lastigvallen
- Het is te veel moeite om hulp te vinden
- De wachttijd is te lang
- Ik wil geen hulp
- Andere redenen, namelijk: (open)
- Nee, niets houdt me tegen om hulp te vragen

Open vragen

19. Hoe helpen kunst en cultuur, bijvoorbeeld drama, beeldende vorming, hiphop of muziek, jou om beter om te gaan met je emoties? Kun je ze op deze manier beter of anders uitdrukken dan in je dagelijks leven? (open)
20. Hoe kunnen kunstdocenten ervoor zorgen dat er tijdens de kunstlessen en culturele activiteiten voldoende ruimte is om gevoelens te uiten, ook als het niet zo goed met je gaat? (open)

Dit was de vragenlijst, heel erg bedankt voor het invullen. Als je nog iets aan ons kwijt wil, kan dat hieronder. Let op: vergeet niet daarna op 'Verstuur Antwoorden' te klikken om jouw antwoorden op te slaan!

[open tekstvak]

Bijlage C: Open antwoorden

Vraag: Op welk gebied zou je graag nog meer kennis en vaardigheden willen hebben?

- Ik zou op alle gebieden meer vaardigheden willen hebben
- Tijd en ruimte om hierover in gesprek te gaan met elkaar, casussen bespreken en met de leerlingen is nodig. Of om te lezen over ontwikkelingen en afspraken te maken. Ik denk dat het ook lastig is om alles te zien. Leerlingen willen ook vaak op school hun problemen achter zich laten, als een escape.
- Ik zou meer kennis en vaardigheid willen hebben als het gaat om de volwassenen die bij het kind horen.
- Voldoende tijd en ruimte hebben, nauwere samenwerking met zorgcoördinatoren
- Ik zou graag weten hoe je leerlingen beter kan begeleiden en hier ook meer tijd voor hebben. Ook zou ik meer willen weten naar wie je leerlingen kan doorverwijzen.
- Het oplossen van (fysieke) ruzies
- Voor een 1 uurs vak denk ik dat ik aardig snel een beeld heb van hoe jongeren zich voelen. Dat ik over meerdere deelscholen lesgeef maakt de onderlinge communicatie soms lastig (bij 12 klassen 12 mentoren over verschillende deelscholen)
- Herkenning achtergronden, ondersteuning, oplossen wortels problematiek ook maatschappij bereid.
- Self-harm, overlijden van naasten en depressie.
- Motivatieproblemen en vastlopen door negatief zelfbeeld.
- Werkvormen om problemen bespreekbaar te maken.
- Inzicht krijgen in communicatiemogelijkheden met mentoren of school om zaken rondom betreffende jongeren te bespreken.
- Voldoende tijd en ruimte om het gesprek aan te gaan en de vrijheid om problemen "anders" aan te pakken
- Gesprek voeren waarbij jongere zich veilig voelt en durft te openen
- Het niet weerbaar zijn van vooral meiden, omgaan met de stress en de faalangst die ze ervaren
- Aansluiting maken tussen het buitenschoolse onderwijs en het reguliere onderwijs (mentor, vertrouwenspersoon etc.)
- Begeleiding
- Gesprekstechnieken, via gesprek over kunst
- Ik zou willen dat het me lukt leerlingen beter uit te dagen zich uit te drukken in beeld. Ik wens niet per se alle ins en outs te weten van problemen dit mijn leerlingen hebben.
- Sommige leerlingen laten niet veel los, praten moeilijk met je als docent/coach. Hier zou ik wel wat meer handvatten voor willen krijgen.
- Het gaat om de samenwerking met de verschillende domeinen. Zoals jongerenwerk, onderwijs en ook organisaties als ggd
- Ik zou me meer willen verdiepen in angsten. Sociale angst, faalangst, etc. Hoe ik dat goed kan begeleiden.
- Gespreksvoering.
- We komen als gastdocent/procesbegeleider in de school in het project. We merken vooral dat we soms zien hoe een docent 'bovenop' de leerlingen kan gaan zitten. Juist door de leerlingen wat meer 'ruimte' te geven. Los te komen van het goed-foutdenken; in het onderwijs hoop je de docenten oog te laten hebben voor hetgeen er gebeurt wanneer je die omstandigheden creëert. Maar soms zijn er docenten die daar niet in mee kunnen gaan; en vanuit tijd/ruimte anders kijken naar hun onderwijstijd.
- Jongeren met een minder veilige thuissituatie. Die zijn moeilijker te begeleiden en te helpen. De driehoek werkt dan minder goed.
- Ik heb heel af en toe het gevoel dat een jongere diepere hulp nodig heeft, en dan wil ik het vertrouwen niet schaden en tegelijk wel ouders ineen om verdere hulp in te schakelen. Dat doe ik dan wel, met medeweten omdat bijv. veiligheid in het geding komt. Maar dat is altijd een precare balans.

- In het gewone lessysteem is het moeilijker om tijd te maken en zaken echt bespreekbaar te maken door tijdsdruk. De leerlingen zijn vaak minder geneigd om uit zichzelf naar je toe te komen en de mogelijkheden om iets aan te stippen (privé, zonder dat je er anderen bij betreft) zijn zeer beperkt. De nieuwe klas staat klaar, je moet werk voorbereiden en de leerling is zelden alleen. Dus voldoende tijd en ruimte is een probleem en ook de privacy, omdat ze toch vaak in groepjes blijven.
- Mijn hulp stopt vaak aan het einde van een les, nadat we het over een onderwerp hebben gehad. Ik adviseer hoogstens om met leeftijdsgenoten of de ouders te praten. Ik kan daarnaast niet veel voor ze betekenen. Zoals de vraag hierboven, zou het wellicht nog beter zijn om ze te kunnen doorverwijzen naar bepaalde personen.
- Tijd en ruimte zijn het gebrek. Wij zien leerlingen alleen tijdens lessen van pakweg 30-60 min. Een andere aanpak kost veel geld maar levert meer op. Het is jammer dat het muziekonderwijs te laag in educatief aanzien staat voor subsidie. Het is zo goed inzetbaar voor verbinding samenwerking plezier leefstijl en een hobby voor het leven.
- Ik heb hiervoor vier jaar als jongerencoach gewerkt. Ik ken de routes. Echter is er een tekort aan laagdrempelige hulpverlening waar geen wachtlijst of diagnoses voor nodig zijn.
- Aangezien ik werk als zelfstandige, heb ik geen collega om mee te overleggen. Misschien zou het helpen als ik ergens online advies kon inwinnen met respect voor privacyoverwegingen. Hoewel ik als pianodocent graag meedenken over problemen die het piano spelen en de lessen beïnvloeden, maak ik vaak wel duidelijk dat ik geen advies kan geven over opvoedvraagstukken. Althans, mijn advies is dan aan ouders om het met iemand anders hierover te hebben.
- Met het herkennen van specifieke condities zoals ADHD en autisme.
- Ik zou graag meer kennis hebben en vaardigheden willen hebben over/in het signaleren van bijv. depressieve klachten, maar ook in het geven van handvatten aan leerlingen met dit soort klachten.
- De hulpinstanties waar zij terecht kunnen en hoe ik hen helpen kan bij de juiste mensen aan te kloppen wanneer ik denk dat iemand echt hulp nodig heeft.
- Vooral op het gebied van hoe je het beste erover praat met een leerling en als het te groot is de problematiek, naar wie ik ze dan door kan verwijzen. Ook in groepsverband is het soms lastig om een leerling even apart te nemen om te checken of het goed gaat.
- Ik merk doordat ik de jongeren slecht 2 uur p week zie, en dan ook een volle groep dat ik zelf minder in gesprek kan gaan zoals ik wel zou willen. Groep te groot en te weinig tijd. Wel speel ik dit dan altijd door aan de mentor.
- Ik wil me verder ontwikkelen in echte jongerenparticipatie: leren loslaten en jongeren écht regie geven, ook als dat betekent dat het proces rommelig of langzaam verloopt. Daarnaast wil ik beter leren aansluiten bij moeilijk bereikbare jongeren, zoals die uit de reformatische gezindte of met gedragsproblemen. Hoe bouw je vertrouwen op, sluit je aan bij hun leefwereld en bied je ruimte voor expressie op een manier die bij hén past?
- Vooral in het kader van verstandhouding zou ik meer willen leren. Ik ben ook maar gewoon een zangdocent die jongeren hooguit een halfuur per week ziet en in dat halfuur gaat de focus naar dat waar ze voor komen; zingen. Ik zou meer willen leren over het vinden van de balans in het gesprek aangaan, maar niet een buitensporige rol aannemen.
- Voldoende tijd en ruimte helpt altijd, maar ik wil me niet verder verdiepen in het mentale welzijn van mijn studenten/leerlingen. Dat past mijns inziens niet in een theater/zangles, dat hoort thuis bij professionele hulpverleners. Binnen het mbo weet ik precies naar wie ik mijn studenten kan verwijzen, binnen het naschoolse kunstencentrum helemaal niet.

Vraag: Hoe zet jij kunst en cultuur in om met een jongere in gesprek te gaan over hoe het met ze gaat?

- In pauzemomenten wanneer leerlingen in kleine groepjes en veilige setting zijn het gesprek aangaan.
- Ik persoonlijk niet vaak, omdat ik geen kunstdocent ben, maar als ik weet dat leerlingen iets met theater, kunst, muziek hebben wil dat nog wel een ingang zijn. Ik raad ze vaker aan om bv van zich af te schrijven, hun gevoelens in iets beeldends te verwerken als woorden niet werken.
- Mijn kunstcollega's stimuleren leerlingen ook als ze een opdracht maken om (als ze dit weten) hun emoties, gevoelens te gebruiken

- Er wordt altijd veel met de leerlingen gesproken tijdens de tekenlessen en dat geeft makkelijker een ingang tot n gesprek
- Ik stimuleer leerlingen om hetgeen dat in ze omgaat tot onderwerp van hun werkstuk te maken.
- Ja, het kan een manier zijn om iets persoonlijks te uiten. Ik heb echter te houden aan een lessenserie die al bestaat, waardoor er soms weinig ruimte is om mijn eigen plan te trekken hierin.
- Door kunst en cultuursessies aan te bieden op maat om zo leerlingen weer tot zichzelf te laten komen. We hebben hiervoor een atelier en een collega die dit verzorgt
- Hun gemaakte werk is vaak persoonlijk. Daardoor kun je vaak een brug slaan naar hoe de leerling zich voelt en/of hoe de leerling over dingen denkt
- D.m.v. bepaalde opdrachten.
- Dit is een vrij ingewikkeld vraag maar ik probeer het te beantwoorden. Ik geef les in Podium Productie aan leerlingen die ongeveer 15/16 zijn. Afgelopen jaar heb ik 2 lessen gegeven die over je eigen identiteit ontwikkelen als uitvoerende kunstenaar. Deze aan de hand met ondersteuning van ChatGPT waardoor de prompts waren gebaseerd op die leerlingen zelf. De leerlingen kwamen achter dat ze gesprekswijs best veel konden uitvinden via ChatGPT en dat heeft in ons afrondingsmoment ons gesprekken gebracht waardoor leerlingen meer open konden zijn over wat aan de hand was, waar ze zorgen over maakte etc.
- Opdrachten koppelen aan emotie of aan een boodschap die e mee willen geven over de huidige maatschappij.
- Ik laat leerlingen regelmatig creatieve opdrachten doen, bij CKV en andere vakken,
- Niet. Er is een PTA dat er gevolgd moet worden en daarin is weinig ruimte en aanbod om hier iets mee te doen.
- Proberen om zoveel mogelijk losse opmerkingen (buiten de context geplaatst) te betrekken in het gesprek over een kunstwerk
- Diverse kleine opdrachten, speels en soms onopgemerkt
- Je bent ook bij CKV veel bezig met je eigen mening. Soms, in een veilige groep, probeer ik wat meer in te gaan op onderwerpen die bij hen ook spelen en dan vraag ik wat ze daarvan vinden. Dit doe ik soms bewust als ik weet dat er gepest wordt o.i.d. in een bepaalde groep.
- Niet specifiek maar samen muziek maken kan soms helpen om iets te doorbreken
- Vaak zorgt kunst en cultuur ervoor dat er iets open komt bij de jongere, zodra dat het geval is ga ik indien gewenst in gesprek
- Door opdrachten en gesprekken
- Vaak kun je aan de manier waarop een leerling zich uit binnen de kunst en het functioneren in de les al een ingang vinden om het over het welbevinden van een leerling te hebben.
- Binnen ckv lukt dat gemakkelijk. Omdat we kijken naar kunst vanuit verschillende perspectieven en leerlingen zelf onderzoek doen en zelf gaan maken, wordt het persoonlijk als ze dat willen
- Tijdens het maakproces is er veel ruimte voor eigen inbreng. Door veel rond te lopen in de klas, samen over het werk te praten, kan je makkelijk en snel een bruggetje maken naar de leerling zelf.
- Onze artistieke visie is dat al onze projecten gaat om kunst maken rondom de leefwereld van de jongeren, denk aan fysieke en mentale gezondheid, thuissituatie, vriendschap/liefde en school/werk. Automatisch ga je dan in gesprek rondom deze thema's. Daarnaast hanteren we de steen voor steen filosofie. Probeer met kleine positieve stappen de goede kant op te werken. Zoek mensen om je heen die jouw supporten, ben open, durf te delen
- Niet. Deels omdat kunst en cultuureducatie (in de vorm van het verplichte vak ckv en drama) niet een middel is tot een ander doel. Ik ben met de kern van mijn vak bezig. Als dat tegelijkertijd oproept tot een gesprek over welzijn, dan is dat heel tof maar dat is niet mijn doel van de les.
- Organiseer veel DIY-jeugdprogramma, kids in de lead
- We beginnen in het project met zelfonderzoek; wat is belangrijk voor je? Wat zou je willen veranderen aan de wereld? Waar krijg je energie van? Aan wie ben je trouw? Deze opdrachten geven inzicht in hun beweegredenen en vormen vaak aanknopingspunten voor een gesprek. We hebben proeftuinen gehad waarbij jongeren zelf met onderzoeksvragen aankwamen waar het ging over motivatie, over mentale gezondheid over leven met een beperking. Het komt uit de jongeren zelf. Met kunst en cultuur geven we ze ervaringen (geen antwoorden; want die zijn voor hunzelf) die inzicht geven in wat ze ervaren en waarom.

- Het beeldend proces is het voertuig. We vertrekken en komen dan tot gesprek.
- Muziek leren spelen gaat over de binnenwereld in combinatie met je hele lijf en brein. De ultieme spiegel wat mij betreft. Het kan emotioneel aansluiten en daarmee ontladen, maar veel vaker nog is het een veilige manier om iets ongemakkelijks in het leven bloot te leggen omdat je jezelf altijd tegenkomt in het leerproces. Daarmee leer je in het klein wat je in het leven zelf ongetwijfeld ook tegenkomt.
- Door ze aan te spreken met kunstwerken van kunstenaars en dan werk te laten kiezen op gevoel. Die gevoelens kun je hierdoor bespreekbaar maken. Daarna kunnen we er zelf mee aan de slag. Als ze bezig zijn kun je soms met een rijtje vragen zorgen voor meer inzicht en stap voor stap dichterbij hun gevoel komen. Omdat ze dan werken met hun handen en het contact indirect gaat (geen oogcontact en niet "droog" vragen) gaat dat makkelijker en geven ze soms antwoorden waarmee ze ook zichzelf verrassen!
- De koppeling maken tussen gevoelens en muziek. Hoe kunnen we dit uiten in onze muziek, of zelf een bepaald muziekstuk schrijven.
- Samenspelen creëert tijd en dan heb je er meerdere tegelijk: dat praat gemakkelijker
- Theater spel oefeningen, zang en dans, groepsgesprekken
- Aan het begin van de les doe ik altijd een check-in. Hoe was je week? Hoe heeft dit invloed gehad op het pianospelen? En hoe zit je er nu bij? Op deze manier weet ik waar ik tijdens de les rekening mee kan houden. Ik laat leerlingen zelf nummers kiezen die ze willen leren en vraag vaak naar de motivatie en achtergrondinformatie. Wie heeft het nummer geschreven en waar gaat het liedje over? Soms gaan we dan in gesprek over de persoonlijke betekenis die iemand aan een liedje geeft.
- Beeldend vak is ideaal om de jongeren laagdrempelig aan het werk te zetten, tijdens het proces begeleid ik daar waar ze hulp bij nodig hebben. Geen standaardprocedure.
- Hen uit te nodigen om een speciale activiteit voor de rest van de groep samen met mij te organiseren. Op deze manier geef ik hen te kennen dat ze gezien worden. Krijgen we tijd om in verbinding te komen.
- Dat vind ik een lastige vraag, want kunst en cultuur zijn bij mij alleen een middel waaraan ik soms kan signaleren dat het niet goed gaat, maar dat komt maar weinig voor. Er zijn wel jongeren, bijv. mijn mentorleerlingen, die ik aanraad om afleiding of ontspanning in kunst te zoeken als het niet goed gaat.
- Door gewoon aan scene en theater te werken, waarin zij vrij zijn hun thema's te verwerken zorgt ervoor dat ze hun problemen en emoties in theater kunnen leggen en afblazen, vaak zonder dat zijn dat bewust doorhebben. Dit lucht op en geeft weer ruimte en plezier.
- Door plezier af te wisselen met goede gesprekken. Met mijn groep doen we soms het spelletje stellingen. Dan stellen ik en mijn collega een vraag en dan moeten ze op een lijn gaan staan met ja, nee of soms. De vragen kunnen zijn "heb je wel eens stiekem snoepjes gegeten" of "word je weleens gepest". Door luchtige vragen af te wisselen met wat lastigere vragen durven de kinderen heel eerlijk te zijn. Zo zien ze ook dat ze niet alleen zijn. We vragen dan ook altijd wil iemand iets delen hierover, en veel leerlingen willen dan iets vertellen. In de pauze zoeken ze elkaar dan soms op. Dat werkt heel goed omdat ze elkaar ook kunnen helpen.
- Door spel vorm of juist hun eigen gezicht te schilderen. Portret is een mooi middel om samen te kletsen. "Wat heb je een mooie lach?" Etc
- Door voorbeelden uit de muziekgeschiedenis te bespreken en deze te linken aan de huidige tijd
- Door te werken aan thema's zoals mentale gezondheid – zowel online als offline – gebruik ik kunst en cultuur als ingang om op een diepere laag met jongeren in gesprek te gaan. Creatieve uitingen maken het gesprek laagdrempeliger. Omdat de projecten door, voor en met jongeren worden gemaakt, voelt het voor hen veiliger om zich open te stellen. Er ontstaat veel herkenning en onderlinge steun.
- Vooral als het gaat om onderwerpen van liedjes, vind ik daar vaak een aanleiding om wat meer op onderwerpen in te gaan die voor hen leven.

Vraag: Zijn er specifieke werkvormen, opdrachten, benaderingen of materialen die jij effectief vindt om jongeren te ondersteunen?

- Praktische opdrachten
- Op maat naar behoefte van de leerling
- Acteren doe je met je lichaam, als je niet lekker in je vel zit zie je dat dus terug in het acteren/lichaam
- Open vragen stellen en vooral luisteren. Niet invullen.

- Wat ik hierboven hebt genoemd. Het is niet perfect maar het is een ontwikkeling die ik gebruik als een vervolg van 'Over de Streep'. Deze was te openbaar en was moeilijk controleerbaar als leerlingen te overprikkeld werd. Het is vaak niet wat tijdens de les gebeurd wat ingewikkeld is, maar daarna. Als docent is je eigen les dan voorbij, maar de leerlingen kunnen heel geladen doorgaan naar hun volgende les, en geen plek kunnen geven van wat ze overkomen is.
- Kleurenleer en emoties, opdrachten vanuit een thema. Alle materialen volstaan.
- Open gespreksvormen over kunst; zoals bijvoorbeeld visible thinking of art based learning.
- Voor mij is het nu vooral werken vanuit een open blik, de jongeren laten weten dat ze persoonlijke problemen mogen delen en dat ik naar ze luister en meedenk waar mogelijk. Ik zet vooral in op het bieden van rust, stabiliteit en vertrouwen.
- Het vak leent zich hiervoor. Dat gaat ook om bildung of persoonsvorming
- Werken vanuit hun leefwereld in de kunstvorm die hen aanspreekt
- Goed musiceren
- Veel zelf laten doen, in groepsverband
- De leerlingen zelf laten bepalen wat ze mogen/willen doen.
- Ik heb een eigen methodiek ontworpen en die voer ik uit als het gesprek niet vanzelf komt.
- Tactiel werken en met vragen aftasten waar deze persoon staat en ze wellicht inzichten te laten krijgen of zaken uit zichzelf bespreekbaar te maken
- Een eigen muziekstuk schrijven, een eigen tekst schrijven voor de muziek.
- Creatief zijn en je voorbereiden
- Hen uit te nodigen om een activiteit voor te stellen en uit te voeren. Empowerment, teambuilding en leiderschap
- Scenes spelen waarbij ze een rol moeten spelen van iemand in een soortgelijk probleem, of iemand die dat voor hem of haar speelt.
- Ik vind het effectief om jongeren op te leiden tot contentcreators en hen communicatievaardigheden aan te leren. Door zelf te brainstormen over de inhoud van campagnes en die ook zelf uit te voeren, ervaren ze eigenaarschap en krijgen ze echt de regie. Dit vergroot hun betrokkenheid, zelfvertrouwen en de impact van wat ze maken.

Vraag: Welke onderwerpen of thema's zouden volgens jou in de toolbox en training aan bod moeten komen?

- Gedragsherkenning
- Scheidslijn tussen wanneer je je als professional ergens mee moet gaan bemoeien en het respecteren van privacy van de jongere.
- Stress, concentratievermogen. Ook merk ik dat veel, vooral jongens, steeds conservatievere ideeën hebben met betrekking tot man-vrouw verhoudingen. Waarin bijvoorbeeld een jongen minder naar de vrouwelijke docenten luistert naar de mannelijke en brutaler worden.
- Hoe voer je een emotioneel gesprek (boos, verdrietig, angstig ect). En wat zijn de acties die je kan ondernemen
- Sociaal interactie, denk ik is wel het belangrijkste.
- Onzekerheid over eigen zijn en over de wereld om hen heen. Wie ben ik, wie wil ik zijn en wat willen andere van mij?
- Depressieve gevoelens.
- Omgaan met diversiteit (in relaties tussen man/vrouw/ genderneutraal, allochtoon/autochtoon, verschil in intelligentievormen, digital immigrants en digital natives). Hoe stimuleer je het stellen van oprechte vragen bij jongeren?
- Heel divers
- Wanneer signaleer je bij ouders als er ook problemen zijn met de ouders? Wanneer is een leerling 'gewoon' somber en wanneer wordt dit een groter probleem?
- Welke afspraken je met een school dient te maken t.a.v. een escalatieladder. Ook juist niet de aandacht op de sociaal emotionele ontwikkeling. Op het moment dat het doelmatig wordt en niet uit de koker van de leerlingen zelf komt denk ik dat je de plank behoorlijk mis kan slaan in de methodiek die wij gebruiken.

- Stoornissen en vooral hoe dit voelt en werkt voor de jongeren. (Meer begrip voor hun handelen). Hoe laat je de persoon groeien, onafhankelijk van het resultaat (wat toch vaak het hardst telt op school).
- Zelfvertrouwen, identiteit
- Willekeurig: Zich kunnen uiten. Zichzelf zijn. Iets leren. Samen iets doen met jongeren. Geen dwang.
- Wel iets aanbieden-een kapstok. Rustig beginnen en langzaam de vraag naar ietsje meer opvoeren. Zorgen dat ze terugkomen. Boeien en binden.
- Omgaan met sombere gedachten, omgaan met faalangst bij theater, je uiten doormiddel van kunst en cultuur
- Identiteitsontwikkeling, emotieregulatie vaardigheden en misschien een laagdrempelige manier om het thema seksualiteit/intimiteit aan te kaarten als dat relevant is?
- Genderdiversiteit, bullying, motivatie, eigenwaarde, angst voor de toekomst.
- Depressie, suïcidegedachten, automutilatie, altijd onder spanning staan, te hoge verwachtingen van zichzelf eisen, etc.
- Pesten, identiteit, depressieve gevoelens, gescheiden ouders
- Multimedia. Het leven is niet iedere dag mooi en leuk.
- Autisme en eenzaamheid.
- Jongeren met multi problems

Colofon

Titel	Verkennend onderzoek MIND-CARE
Auteur	Carlijn Waaijer;Cudi Gölpinar, m.m.v. Karin Hoogeveen
Versie	Concept
Datum	4-9-2025
Project	Welbevinden en cultuureducatie (SAR5034)

Sardes

Postbus 2357
3500 GJ Utrecht

Lange Viestraat 371
3511 BK Utrecht

(030) 232 62 00
secretariaat@sardes.nl
www.sardes.nl

Sardes is onderdeel van Stichting CAOP